જાતે મજૂરી કરનારાઓને

[લેખક : ટૉલ્સ્ટૉય]

અનુવાદક :
નરહરિ દ્વારકાદાસ પરીખ

જમનાદાસ ભગવાનદાસ સ્મારક માળા—૧

જાતે મજૂરી કરનારાઓને

[મૂળ લેખક: મહાત્મા ટૉલસ્ટૉય]

અનુવાદક:
નરહરિ દ્વારકાદાસ પરીખ

મૂ. ૧૫૮૦] [કીંમત ૦-૩-૦

મુદ્રક: વેણીલાલ છગનલાલ બૂચ
નવજીવન મુદ્રણાલય
સારંગપુર–અમદાવાદ

પ્રથમ આવૃત્તિ
પ્રત ૨૦૦૦

પ્રકાશક: દત્તાત્રેય બાળકૃષ્ણ કાલેલકર
સત્યાગ્રહાશ્રમ, સાબરમતી.

નિવેદન

મુંબઈના સ્વ. શ્રી જમનાદાસ ભગવાનદાસે પોતાની કમાણીનો લગભગ અર્ધો ભાગ લોકોપયોગી એવા ઉત્તમ સાહિત્યના પ્રકાશન અર્થે અલગ કહાડી તેનું ટ્રસ્ટ બનાવ્યું છે. ટ્રસ્ટીઓની સૂચના પ્રમાણે પ્રકાશનનું કામ શરૂ થયું છે. ને રકમમાંથી જે પુસ્તકો પ્રકટ કરવા ઇરાદો છે તેમાંનું આ પહેલું છે.

હાલ તુરત રશિયન વિચારક સાધુચરિત લિઓ ટૉલસ્ટૉયના ગ્રન્થોમાંથી આપણા સમાજને ઉપયોગી થાય તેવાં પુસ્તકો પ્રકટ કરવાનું ધાર્યું છે. સગવડ પ્રમાણે બીજાં પુસ્તકો પ્રકટ કરવાની ઉમેદ છે.

પ્રકાશક

જાતે મજુરી કરનારાઓને

(સત્યને ઓળખો, એ તમને તારશે—જૉન પ્ર. ૮ શ્લો. ૩૨)

મજુર ભાઈઓ અને બ્હેનો, મને મારા આવરદાની અવધ હવે પૂરી થવા આવી લાગે છે. મને થાય છે કે મરતાં પહેલાં તમારી રાંક, દબાયલી દશા વિષે તથા તે દશામાંથી તમે શી રીતે મુક્ત થઈ શકો તે વિષે મેં જે વિચારો કર્યા છે તે તમારી આગળ મૂકું.

તમારે વિષે મેં ખૂબ વિચારો કર્યા છે, હજીએ કરૂં છું. તેમાંથી કેટલાક વિચારો તમને ઉપયોગી થઈ પડે એવો સંભવ છે.

રશિયા દેશના મજુરો વચ્ચે હું રહેલો છું અને બીજા કોઈ દેશના મજુરો કરતાં એમને વિષે વધારે જાણું એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ એમને ઉદ્દેશીને હું બધું કહીશ. પરંતુ અન્ય દેશના મજુરવર્ગને પણ મારૂં કહેલું સાવ નિરુપયોગી નહિ હોય. એવી મારી આશા છે.

૧

જોવા સારૂ ઇશ્વરે જેને બે આંખો આપી છે અને સમજવા સારૂ જેને લાગણીવાળું હૃદય છે તે જોઈ શકે એમ છે કે તમારે નાહકનું ગદ્ધાવૈતરૂં કરવું પડે છે અને આખો જન્મારો ગરીબીમાં વીતાડવો પડે છે. તમારી તનતોડ મહેનતથી તમે જે સંપત્તિ ઉત્પન્ન કરો છો તેનો લાભ તો મહેનતમજુરી બીલકુલ નહિ કરનારા માણસો ઉઠાવી જાય છે. એટલું જ નહિ પણ તમે એ માણસોના ગુલામ બની રહ્યા છો. આ વિપરીત દશા છે.

પણ એ દશા દૂર શી રીતે થઈ શકે ?

સહેલામાં સહેલો અને સાદામાં સાદો ઉપાય તો એ સૂઝે કે જે લોકો તમારી મહેનતનો ખોટી રીતે લાભ ઉઠાવીને અમનચમન કરે છે તેમની પાસેથી ગેરવાજબી રીતે તેઓએ મેળવેલું બધું બળાત્કારે ઝૂંટવી લેવું. પરાપૂર્વથી ચાલતો આવેલો એ ઉપાય છે. બહુ જૂના વખતમાં રોમના ગુલામોએ એવું જ કરેલું. મધ્યકાળમાં જર્મની અને ફ્રાન્સના ખેડુતો એમ જ વર્તેલા. *સ્ટેન્કા રેઝીનના વખતમાં રશિયામાં તો લોકોએ ઘણીવાર એમ કરેલું છે. હાલ પણ રશિયાના મજુરો ઘણીવાર એમ જ વર્તે છે.

* સ્ટેનકા રેઝીન સત્તરમા સૈકામાં રશિયામાં થઈ ગયો. તેની જન્મતિથિ, જન્મસ્થળ તથા પૂર્વજો વિષે કાંઈ માહિતી મળતી નથી. તેના જીવનનો ઉદ્દેશ અમીરઉમરાવોનો નાશ કરી મ્હોટા હોદ્દા અધિકારો તોડી નાંખી સમાનતા સ્થાપવાનો હતો. તેણે જીવન લુટારા તરીકે શરૂ કર્યું અને કેટલોક મુલક મેળવી પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવાની તૈયારી કરેલી પણ આસપાસનાં રાજ્યોએ મળી છેવટે તેની સત્તા તોડી. તેને કેદ કર્યો અને સને ૧૬૭૧ માં મોસ્કો લઈ જઈ, તેના પર અકથ્ય જુલમ કરી જીવતો દાટી મારી નાંખ્યો.

પીડિત મજુરોને સહુથી પહેલો આ ઉપાય જ સૂઝે છે. પણ આ ઉપાયથી એમનો હેતુ કોઈ કાળે સર્યો નથી, એટલું જ નહિ પણ હમેશાં એવું બન્યું છે કે સ્થિતિ સુધરવાને બદલે વધારે બગડી છે. પહેલાંના વખતમાં જ્યારે રાજ્યસત્તા આટલી પ્રબળ નહોતી થઈ ગઈ ત્યારે આવાં બંડો સફળ થવાં કાંઈક શક્ય હતાં. પરંતુ અત્યારે તો સરકાર પાસે ધનના ભંડાર ભરેલા છે. રેલ્વે, તાર, પોલીસ અને મ્હોટાં હથિયારબંધ લશ્કરોની વિપુલ સાધનસામગ્રી તેની પાસે પડેલી છે. તેવે વખતે બંડ કર્યે શું વળે? બંડખોરાને રેંસીરેંસીને મારી નાંખવામાં જ આવે. આવા પ્રયત્નોનું પરિણામ એ આવે છે કે મજુરી નહિ કરનાર વર્ગની સત્તા મજુરવર્ગ ઉપર વધારે કાયમ થાય છે.

મજુર ભાઈઓ, પશુબળ સામે પશુબળ વાપરી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવો એ તો દોરડે બંધાયલો માણસ દોરડાના બંધ સખ્ત થાય એવી રીતે દોરડું ખેંચાખેંચીને તેમાંથી છુટવાનો પ્રયત્ન કરે એના જેવું છે. જેમ દોરડાંના બંધ સખ્ત થયે એવો માણસ વધારે જ જકડાશે તેમ તમારી પાસેથી પણ જે પશુબળથી ઝુંટવી લેવામાં આવ્યું છે તે પશુબળથી પાછું મેળવવાનો પ્રયત્ન કરશો તો તમે ગુલામીમાં વધારે સપડાશો.

૨

પશુબળથી મજુરોની ધારણા બર નથી આવતી અને તેણે કરીને મજુરોની સ્થિતિ સુધરવાને બદલે ઉલટી વધારે બગડે છે એ હવે સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે. હાલમાં મજુરોનું કલ્યાણ ઇચ્છનારાઓએ અથવા જેઓ પોતાને એમનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા કહે છે તેમણે એમના છુટકારાનો એક નવો ઉપાય શોધી કહાડ્યો છે. તેઓનું કહેવું એવું છે કે એ મહેનતમજુરી કરનારા લોકો પાસે પહેલાં જમીન હતી પણ જે તેઓ ખોઈ બેઠા છે અને તેથી કરીને કારખાનાં તથા મિલોમાં રોજંદા મજુર તરીકે કામ કરવા જવા લાગ્યા છે (સૂર્યનો ઉદય અને અસ્ત જેમ નિશ્ચિત છે તેમ જ મજુરોને કારખાનામાં કામ કરવા જવું પડવાનું આ લોકોને મન નિશ્ચિત છે),—તે મજુરો પોતપોતાના સંઘ અને સહકારી મંડળો સ્થાપે, લોકલાગણી પોતાની તરફ વાળવા સરઘસો ઈત્યાદિની ભારે ચળવળો કરે, પાર્લમેન્ટોમાં પોતાના પક્ષવાળાઓને ચૂંટીને મોકલે અને એ પ્રમાણે દિનપ્રતિદિન પોતાની સ્થિતિ સુધરવા મહેનત કર્યા કરે તો અન્તે એક દિવસ એવો આવે કે જ્યારે તેઓ બધી મિલો અને કારખાનાં અથવા ઉત્પત્તિનાં તમામ સાધનો—જમીન સુદ્ધાં—પોતાને હસ્તગત કરી શકે; અને પછી તેઓ પૂરેપૂરા સ્વતંત્ર અને સુખી થાય. આવાં સાધનો દ્વારા મજુરોની સ્થિતિ સુધારવાના ઉપદેશમાં ઘણીએ બાબતો ન સમજાય તેવી, બેહુદી, પરસ્પર વિરોધી અને કેવળ બેવકુફી ભરેલી છે. છતાં હમણાં હમણાં આ રીતનો પ્રચાર વધારે ને વધારે થવા લાગ્યો છે.

જે દેશમાં ઘણા લોકોએ પેઢીઓ થયાં ખેતીવાડી સાવ છોડી દીધેલી હોય છે ત્યાં જ આ ઉપદેશનો સ્વીકાર થાય છે એવું નથી. જ્યાં મજુરી કરનારા મ્હોટા જનસમૂહે ખેતીનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર સુદ્ધાં નથી કરેલો હોતો ત્યાં પણ આ ઉપદેશ લોકો સ્વીકારે છે.

જે ઉપદેશમાં સૌથી પહેલી વાત એ જ હોય કે ખેતીના સ્વાભાવિક, નીરોગી, સુખી અને વિવિધતાને લીધે આનંદ પડે તેવી મજુરી છોડીને અનારોગ્ય, ગોંધાઇને ગભરાઇ મરાય. એકનું એક જ કામ કર્યા કરવાનું હોવાથી કંટાળો ઉપજે અને અક્કલ બુઠ્ઠી થઇ જાય એવી કારખાનાની મજુરી કરવા જવું! જે ઉપદેશ સૌથી પહેલું એ શીખવે કે પોતાની બધી જરૂરીઆતો પોતે પેદા કરી લેનારા ખેડુતે પોતાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા છોડીને મિલમાં શેઠની પૂરેપૂરી પરતંત્રતા ભોગવવા જવું—એ ઉપદેશનો સ્વીકાર જે દેશમાં મજુરી કરનારને ખેતીમાંથી ગુજરાન મળવાનો કાંઇકે સંભવ છે ત્યાં તો ન જ થવો જોઇએ એમ ઉઘાડું લાગવું જોઇએ.

છતાં રશિયા જેવા દેશોમાં જ્યાં મજુરોનો ૯૮ ટકા ભાગ ખેતી જ કરનારો છે ત્યાં પણ આ મોહક ઉપદેશ જેને 'સમાજસત્તા'વાદ કહે છે તેનો પ્રચાર કરવાનું કામ ખેતી છોડી દીધેલા પેલા બાકી રહેલા બે ટકા બહુ રાજી થઇને કરે છે.

આનું કારણ એ છે કે ખેડુત ખેતી કરવાની છોડી દે એટલે શહેરી અને મિલના જીવનને લગતી લાલચોમાં અનિચ્છાએ પણ ફસાય. સમાજસત્તાવાદનું શિક્ષણ આ લાલચોનો બચાવ કરે છે. એ કહે છે કે માણસ પોતાની જરૂરીઆતો વધારે તે તેના વિશેષ વિકાસની નિશાની છે.

આવા મજુરો સમાજસત્તાવાદના શિક્ષણનાં છુટાંછવાયાં સૂત્રો ક્યાંયથી પોતે પકડી લીધાં હોય તેનો પોતાના સાથીઓને ખાસ ઉત્સાહપૂર્વક ઉપદેશ કરે. અને પોતે પોતાની જરૂરીઆતો વધારેલી હોવાથી તથા આ શિક્ષણનો પ્રચાર કરતો હોવાથી પોતાને તે પ્રગતિમાન સુધારક માને તથા ગામડાના જાડી રીત-ભાતવાળા ખેડુત કરતાં પોતાને બહુ જ ઉંચો માને. સદ્‌ભાગ્યે આવો વર્ગ હજી રશિયામાં બહુ ન્હાનો છે.

રશિયાના ખેતી કરતા લોકોના મ્હોટા ભાગને કાને હજી આ સમાજસત્તાવાદનો ઉપદેશ પહોંચ્યો નથી. અને કદાચ આવો ઉપદેશ તેમના સાંભળવામાં આવે તોપણ તેઓ માને છે કે આ શિક્ષણથી પોતાનું કાંઇ વળે એમ નથી અને તેમને માટે તો તે તદ્દન નકામો છે.

સમાજસત્તાવાદની બધી રીતો–સંઘ સ્થાપવા, ભારે ચળવળો કરી પોતાની લાગણી પ્રદર્શિત કરવા સરઘસો વગેરેની મ્હોટી ધમાલો કરવી, પાર્લમેન્ટમાં પોતાના પક્ષના માણસોને ચુંટવા વગેરે—જે મારફત મિલમાં કામ કરતા માણસો પોતાની અધમ દશામાંથી છુટવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેમાંનું કશું ગામડાના સ્વતંત્ર ખેડુતને સમજાતું નથી.

ગામડાના મજુરને જો કશાની ખાસ જરૂર હોય તો તે એક જ વાતની છે. તેમને નથી જોઇતો પોતાની મજુરીના દરમાં વધારો કે નથી જોઇતો પોતાના કામના કલાકમાં ઘટાડો. તેમને એક જ વસ્તુની જરૂર છે—જમીનની. ઘણા મ્હોટા વર્ગની પાસે પોતાના કુટુંબનો ગુજારો ચલાવી શકાય એટલી જમીન નથી હોતી. ગામડાના મજુરોને તો આ ભારે મહત્ત્વની વાત છે પણ સમાજસત્તાવાદના શિક્ષણમાં એ સંબંધે તો કશું જ નથી હોતું.

૩

મજુર વર્ગની સ્થિતિ સુધારવાનો, તેમને ગુલામી દશામાંથી છોડવવાનો એકમાત્ર ઉપાય જમીન છે. મજુર વર્ગને સ્વતંત્ર જમીન મળવી જોઇએ. રશિઆના બધા સમજુ મજુરી કરનારા આ વાત સારી પેઠે જાણે છે.

આ વિષે એક રશિયન ખેડુત પોતાના મિત્રને નીચે પ્રમાણે લખે છે:

"રાજ્યક્રાન્તિ થાય, પણ જો જમીન ખાનગી માલીકીની જ રહે તો એથી રાજ્યક્રાન્તિ કરવા જેવી નથી. રૂમાનીયા દેશમાં આપણા કેટલાક ભાઇઓ રહે છે. એમ કહેવાય છે કે એ દેશમાં સારા બંધારણવાળી રાજ્યપદ્ધતિ છે, ત્યાં પાર્લમેન્ટ છે, પરંતુ ત્યાં જમીન તો લગભગ બધી જ જમીનદારોના હાથમાં છે. ત્યારે પછી એ પાર્લમેન્ટ લોકોને શા ખપની છે? છાપાંઓમાં આવે છે એ ઉપરથી તો જણાય છે કે પાર્લમેન્ટમાં એટલું બને છે કે એક પક્ષ બીજા પક્ષ સાથે લડે, પરંતુ લોકો તો વધારે ને વધારે ગુલામ બનતા જાય છે, જમીનદારોના દાબ તળે વધારે ને વધારે કચડાતા જાય છે. જમીનદારો પોતાની જમીન ઉપર બંગલા બાંધે છે. તેઓ ખેડુતને અર્ધે ભાગે, ઘણુંખરૂં એક વર્ષની મુદત માટે જમીન ખેડવા આપે છે. ખેડુત જમીન સારી કરીને ખેડે તો બીજે વર્ષે જમીનદાર પોતે એ જમીન વાવે છે અને ખેડુતને બીજો કટકો આપે છે. આ બીચારા ખેડુતો થોડાં વર્ષ એક જમીનદારના હાથ તળે રહે છે. કાંઈ વધ્યું ઘટ્યું હોય તે સરકાર કર પેટે વસુલ કરી લે છે. ઘોડો, ગાય,

ગાડું, હળ, કપડાં, ખાટલો, વાસણકુસણ બધું નાંખી દેવાને ભાવે વેચી નાંખે છે. પછી પેલો બીચારો ખેડુત પોતાનું ભૂખે મરતું કુટુંબ લઇને બીજા જમીનદારને વધારે સારો માની એની પાસે જાય છે. આ નવો જમીનદાર એને બળદ, હળ અને બીયાં પૂરાં પાડે છે. પણ થોડાં વર્ષ અહીં રહે એટલે પહેલાંનો પ્રકાર અહીં પણ બને છે. પછી ત્રીજા પાસે જાય છે અને એમ ચાલે છે. આ ઉપરાંત જે જમીનદારો પોતાને હિસાબે ખેતી કરે છે તેઓ મોસમ વખતે મજુરો રાખે છે, પણ રીવાજ મોસમ પૂરી થયે મજુરી ચૂકવી આપવાનો હોય છે. અને એવું તો ભાગ્યે જ બને છે કે જમીનદાર મજુરને પૂરેપૂરા દામ આપે. બધા એવું નહિ કરતા હોય પણ ઘણાખરા તો મજુરોના અર્ધોઅર્ધ પૈસા ભાગે છે. અને નથી એની કાંઇ દાદ કે ફરિયાદ! આ તમારૂં બંધારણ! અને આ તમારી પાર્લમેન્ટ!

"જમીન એ પહેલી જરૂરની વસ્તુ છે અને લોકોએ તે મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. ખાણો અને કારખાનાં તો મને લાગે છે કે એની મેળે મજુરોના હાથમાં આવશે. મજુરોના હાથમાં જમીન આવશે એટલે તેઓ એના ઉપર કામ કરશે અને પોતાની મજુરીમાંથી સ્વતંત્ર જીવન ગુજારી શકશે. પછી ઘણા ખાણો અને કારખાનામાં કામ કરવા ના પાડશે એટલે મજુરોમાં હરિફાઇ ઘટી જશે. એને પરિણામે મજુરીના દર વધશે એટલે મજુરો પોતાના સંઘો સ્થાપવાનું, સહકારી ભંડોળ એકઠો કરવાનું અને એવું બીજું કામ કરી શકશે. પછી તેઓ માલેકો સાથે પણ હરિફાઇમાં ઉતરી શકશે. પછી માલેકોને કારખાનાં ચલાવવાં પોસાશે નહિ, એટલે તેઓ કામદારો સાથે સમાધાન કરશે. માટે જમીન એ તકરારનો મૂળ પાયો છે.

આ વાત કામદાર વર્ગને બરાબર સમજાવવી જોઇએ. બીજી રીતે તેઓ મજુરીના દરમાં વધારો કરાવી શકશે તો એ વધારો જ્યાં સુધી તેમનો ઉત્સાહ મોળો નહિ પડે ત્યાં સુધી જ ટકી શકવાનો. વળી સ્થિતિ એવી પણ બદલાય કે એક માણસ કામ કરવા નારાજ હોય તો એની જગાએ આવવા બીજા દસ ખડે-પગે તૈયાર હોય. આવું બને ત્યારે તો મજુરીના દર વધવાની આશા જ કેમ રાખવી ?"

રૂમાનીયામાં કેવી સ્થિતિ પ્રવર્તી રહેલી છે તે સંબંધે આ કાગળમાં જણાવેલી બાબત પૂરેપૂરી ખરી ન હોવાનો સંભવ છે. અને બીજા દેશોમાં પણ જુલમ આટલે દરજ્જે ન હોવાનો સંભવ છે, છતાં આપણી વાતનું તત્ત્વ તો એ છે કે કામદારોની સ્થિતિ સુધારવાની પહેલી શરત એ છે કે એ લોકો પાસે સ્વતંત્ર જમીન હોવી જોઇએ. એ બાબત આ કાગળમાં સચોટ રીતે દર્શાવાયલી છે.

૪

આ અણપઢ ખેડુત જણાવે છે કે "તકરારનો મૂળ પાયો જમીન છે." ત્યારે ભણેલા સમાજસત્તાવાદીઓ જણાવે છે કે તકરારનો મૂળ પાયો ખાણો અને કારખાનાં છે. જમીન તો પછી આવે. સમાજસત્તાવાદીઓના કહેવા પ્રમાણે કામદારોના હાથમાં જમીન આવે તે સારૂ એ લોકોએ પ્રથમ તો મુડીવાળાઓ સાથે મિલો અને કારખાનાંનો કબજો મેળવવા લડવાની જરૂર છે

અને આ વસ્તુઓનો કબજો મેળવી શક્યા પછી જ કામદારો જમીનનો કબજો મેળવી શકશે. લોકોને જોઇએ છે જમીન, પણ તેમને કહેવામાં એવું આવે છે કે જમીન મેળવવા સારૂ પ્રથમ તો જમીનનો ત્યાગ કરો. પછી એ સમાજસત્તાવાદી પયગમ્બરો ભવિષ્ય ભાખે છે કે બીજી અટપટી રીતે એ જમીન પાછી તમારા હાથમાં આવશે. અને તે સાથે મિલો અને કારખાનાં પણ તમારા હાથમાં આવશે—જોકે લોકોને તો એ જોઇતાં જ નથી. જમીન ઉપર કામ કરનારા મજુરોને જોઇએ છે એ જમીનની માલીકી. પણ તે મેળવવા સારૂ એને બીજી ઉપયોગી એવી મિલો અને કારખાનાંની માલીકી મેળવવાનું સમજાવવામાં આવે છે. આ જોઇને તો વ્યાજખાઉ લોકો આડાઅવળી કાંટાબાજી કરે છે તેનું સ્મરણ થાય છે. કોઈ વ્યાજખાઉ પાસે તમે હજાર રૂપીઆ લેવા જાઓ તો એ કહેશે કે "હું તને એમ ને એમ એક હજાર રૂપીઆ તો ન ધીરૂં, પણ તું પાંચ હજાર રૂપીઆ લઈ જા. તેમાંથી હજાર રૂપીઆનો રેશમી કાપડ, સાબુ વગેરે માલ—જેની પેલા માણસને કશી જ જરૂર નથી તે—આપું અને તું એ માલ લેવાનું કબૂલ કરે તો જ તારા માગ્યા પ્રમાણે રૂપીઆ એક હજાર રોકડા આપું.

એ જ પ્રમાણે સમાજસત્તાવાદીઓ—જેમના મગજમાં એવું ભૂત ભરાયું છે કે મિલો અને કારખાનાંની જેમ જ જમીન પણ મજુરી કરવાનું સાધન છે—તેઓ, જે મજુરોને જમીનની માલીકી જોઇએ છે તેમને સલાહ આપે છે કે તમે પ્રથમ જમીન ઉપર મજુરી કરવાની છોડી દો, જે કારખાનાંમાં તોપો, બંદુકો, અત્તર, સાબુ, આરસી, રીબન અને એવી મોજશોખની

૧૧૫૮-૨

વસ્તુઓ બને છે તેનો કબજો લેવા પ્રયત્નશીલ થઈ જાઓ અને ત્યારપછી જ—જ્યારે આ મજુરોને આરસીઓ, રીબન વગેરે વસ્તુઓ ઝપાટાબંધ તૈયાર કરતાં આવડી જશે અને જમીન ઉપર કામ કરવા માટે નાલાયક થઇ જશે ત્યારે—તેઓ જમીનનો કબજો પણ મેળવી શકશે.

૫

જે મજુર વિશાળ ખેતરોમાં, ઘાસનાં બીડોમાં અને જંગલોમાં કામ કરવાનું છોડી દે છે એ મજુરને દશ વર્ષ પછી અથવા કોઈ કોઇ વાર તો કેટલીય પેઢીઓ પછી પોતાના માલેક તરફથી ગંદી, રોગી હવાવાળા લત્તામાં એક ન્હાનું ઘર મળે અને તેની આગળ બે ફુલના છોડ કે ચાર પાંચ શાકના વેલા વાવી શકે એટલી ત્રણ ચાર વાર જમીન મળે, ત્યારે એ મજુરને જે આનંદ થાય છે તેની આપણને ગમે તેટલી નવાઈ લાગે છતાં એ સમજી શકાય એવી વસ્તુ છે.

પોતાની જમીન ઉપર માણસ વસે અને તેની ઉત્પન્નમાંથી પોતાનો ગુજારો ચલાવે એના જેવું સુખ અને સ્વતંત્રતાનું બીજું સાધન અત્યારે નથી અને કોઇ કાળે નહિ હોય. જૂના વખતથી સહુ લોક આ વસ્તુથી વાકેફ છે અને તેથી જ માછલી જેમ પાણી તરફ વળે તેમ મનુષ્યો હમેશાં ખેડુત જીવન અથવા જે વધારેમાં વધારે એના જેવું હોય તે તરફ વળ્યા છે અને ભવિષ્યમાં વળશે.

પરંતુ સમાજસત્તાવાદીઓ તો કહે છે કે મનુષ્યના સુખને અર્થે ઢોરઢાંખર અને ઝાડપાનની વચ્ચે—જ્યાં માણસની મુખ્ય જરૂરીઆતો જમીન ઉપર કામ કરીને પૂરી પાડી શકાય એમ છે ત્યાં—માણસને રહેવાની કશી જરૂર નથી. તેઓ કહે છે કે માણસે ઉદ્યોગના મથકમાં રહેવાની જરૂર છે. ત્યાં હવા બગડેલી હોય તેની કશી ફીકર નહિ. ત્યાં માણસે પોતાની જરૂરીઆતો દિનપ્રતિદિન વધાર્યે જ જવી, પછી એ જરૂરીઆતો પૂરી પાડવા સારૂ કારખાનામાં ગાંડાની માફક કામ કરવું પડે તેની ફીકર નહિ. અને કારખાનાની જાળમાં ફસાયેલો મજુર આ ઉપદેશ સાચો માનીને કામના કલાક સારૂ અને મજુરીના દર સારૂ માલેક સાથે કરુણાજનક કજીઓ ચલાવવામાં પોતાની તમામ શકિત ખર્ચી નાંખે છે અને આ બધો વખત તે એવા ભ્રમણામાં રહે છે કે પોતે બહુ જ અગત્યનું કાર્ય કરે છે. ખરી રીતે તો જેમની જમીન ખુંચવી લેવામાં આવી છે એવા મજુર વર્ગે એક જ માત્ર અગત્યના કાર્ય પાછળ પોતાની શકિત ખર્ચવાની જરૂર છે. એ કાર્ય તે એ કે પોતે કુદરત તરફ કોઇ પણ રીતે પાછો વળે અને ખેતીનું કામ કરતો થઇ જાય. પરંતુ આના જવાબમાં સમાજસત્તાવાદીઓ કહે છે કે મિલમજુરોના જીવન કરતાં ખેડુતનું જીવન શ્રેષ્ઠ છે. એ વાત સાચી હોય તોપણ આજકાલ મિલમજુરોની સંખ્યા એટલી બધી વધી ગઈ છે અને ખેતીનું કામ તેમણે એટલા બધા લાંબા કાળથી છોડી દીધું છે કે તેમને માટે ફરી ખેડુતનું જીવન ગાળવું શક્ય જ નથી. એમ બનવું અશકય છે, કારણ આવી રીતે મજુરો ફરી ખેડુતનું જીવન સ્વીકારે તેથી એટલું જ બનવાનું કે કારખાનામાં તેઓ જે માલ ઉત્પન્ન કરે છે અને

જેને લીધે રાષ્ટ્રની સંપત્તિ વધે છે તે માલ ઉત્પન્ન થતો નાહક ઓછો થવાનો અને આમ ન બને એમ માનીએ તોપણ બધા મિલમજુરોનું પોષણ થઈ શકે એટલી જમીન ક્યાંથી મળવાની?

મિલમજુરો ફરી ખેડુતનું જીવન સ્વીકારે તેથી રાષ્ટ્રની સંપત્તિ ઘટે એ વાત સાચી છે જ નહિ. કારણ એ લોકો ખેતી કરશે એનો અર્થ એવો છે જ નહિ કે એમના બચત વખતમાં એ લોકો એમને ઘેર કશો ઉદ્યમ નહિ કરે અથવા કારખાનામાં પણ કશો ઉદ્યમ કરવા નહિ જાય. પરંતુ આવા ફેરફારથી જો મિલોમાં ઘણીએ નકામી અને નુકસાનકારક વસ્તુઓ ભારે ઝડપથી તૈયાર થતી અટકશે અથવા તો જરૂરી વસ્તુઓની પણ વધારા પડતી ઉત્પત્તિ અટકશે અને તેના બદલામાં અનાજ, શાક, ફળ, ઢોર વગેરે વધશે તો તેથી રાષ્ટ્રની સંપત્તિ જરાય ઘટવાની નથી, ઉલટી વધશે.

હવે બીજી દલીલ તપાસીએ. કહે છે કે બધા મિલમજુરોનું પોષણ થાય એટલી જમીન નહિ મળે. આ વાત પણ સાચી નથી. રશિયાની વાત છોડી દઇએ તો પણ ઘણાય મ્હોટા જમીનદારોના હાથમાં એટલી જમીન પડેલી છે કે રશિયાના તો શું પણ આખા યુરોપના મજુરોનું પોષણ તે ઉપર થઈ શકે. ઇંગ્લંડ અને બેલ્જીયમ જેવા દેશોમાં પણ મ્હોટા જમીનદારો પાસે જે જમીન છે તે ત્યાંના તમામ મજુરોને પૂરતી થઈ રહે એટલી છે. એક વાત માત્ર ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે અત્યારે જે સુધારા થયા છે તેનો પૂરેપૂરો લાભ લઇ ખેતીની કળા

બરાબર સંપૂર્ણતાએ પહોંચાડવામાં આવે જેટલી ચીન
હજાર વર્ષ ઉપર પહોંચાડવામાં આવી હતી.*

જેમને આ બાબતમાં રસ હોય તેમને પ્રિન્સ ક્રૉપૉટ઼
'કૉન્કવેસ્ટ ઑફ બ્રેડ' અને 'ફિલ્ડ્સ, ફૅક્ટરીઝ
વર્કશોપ્સ' નામનાં પુસ્તકો તથા પૉપોફનું 'ક્રિચન
ગ્રેઇન ગ્રોઇંગ' નામનું પુસ્તક, એ વાંચવાની મારી ભલ
છે. ખેતી બરાબર સુધારી હોય તો જમીનની ઉત્પાદક
કેટલે દરજ્જે વધારી શકાય એમ છે અને એક ને એક
ઉપર કેટલાં વધારે માણસનું ગુજરાન ચલાવી શકાય એ
એ, એ પુસ્તકોમાંથી જોઈ શકાશે. વળી ન્હાના ખેડુતો
જમીન સાથે રાખીને ખેતી કરે છે તેમને પણ વધારાનો
નફો શ્રીમંત જમીનદારોને આપી દેવો પડતો ન હો

* [ચીનમાં પ્રાચીન કાળમાં ખેતીની કળા કેટલી સંપૂ
પહોંચી હતી, તેનો ખ્યાલ 'જૉન ચાઈનામૅનના પત્રો' માંના
વર્ણન ઉપરથી આવશે:

દૂર પૂર્વમાં તમે કદી ન જોયા હોય એવા સૂર્યના પ્રકાશમાં
જે થોડોઘણો પ્રકાશ તમને મળે છે તેને ધૂમાડાથી તમે કલુષિ
નાંખો છો) એક મહાન નદીના વિશાળ તટ ઉપર જ્યાં હું જન્મ્યે
તે ઘર છે. એવાં તો ત્યાં હજારો ઘર છે. માટી અથવા ચૂનાથી ધ
ન્હાનકડાં, આહ્લાદક અને સ્વચ્છ એવા એ દરેક ઘરની આસપાસ
બાગ હોય છે. તે નદીના પ્રદેશમાં માઇલો સુધી લીલોતરીના સ
ઘરોનાં ભૂરાં અથવા લાલ છાપરાં દેખાય છે. વળી અહીં તહીં
ઝુંડનાં કોઈ ઉંચા પગોડા (બૌદ્ધ મંદિર)ના સુવર્ણ શિખર ઝળકા
નદી ઉપર સેંકડો પૂલો હોય છે અને તરાપા તથા ન્હાની મોટી હોડી
ઉભરાતો તેનો સ્વચ્છ પ્રવાહ ગામડાંના સમૃદ્ધ બન્દરમાંથી માલ
જાય છે અને બહારથી ત્યાં લાવે છે. કારણ આખા પ્રદેશના

તેઓ પણ પોતાની ખેતીમાં સુધરેલી ઢબ દાખલ કરી શકે. જમીનદારોને તો જમીનની ઉત્પાદક શક્તિ વધારવાની બહુ પરવા પડી નથી, કારણ તેમને તો જરાય કામ કર્યા વિના તેમાંથી પુષ્કળ સાંથ મળ્યાં જ કરે છે.

એટલે મુખ્ય દલીલ આ છેઃ "બધા મજુરોને પૂરી પડે એટલી છુટી જમીન મળી શકે તેમ નથી. માટે જમીનદારો જે જમીન પચાવીને બેઠા છે તેમની પાસેથી તે છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં કશો માલ નથી."

આ તો પેલા એના જેવી વાત થઇ કે લોકોનું ટોળુ તોફાનમાં ટાઢે થરથર ધ્રૂજતું બહાર ઉભું છે અને એક ખાલી ઘરના માલીક પાસે તેઓ આશ્રયની યાચના કરે છે. તેમને પેલા માલીક કહે છે કે "તમને કોઇને આશ્રય આપવો યોગ્ય

આબાદ હોય છે અને તેમના બાપદાદાઓની ખેડેલી જમીન તેઓ ખેડે છે. તેઓ કહી શકે કે એ જમીન તેમણે અને તેમના બાપદાદાઓએ તૈયાર કરેલી છે. કારણ, તમે જોશો તો જે ટેકરીઓ પહેલાં વેરાન હતી તે ટેકરીઓ લગભગ શિખર સુધી આજે ભાત, શેરડી, નારંગી, કપાસ અને બ્હાની ખેતીને લીધે લીલોતરીથી છવાઇ રહી છે. નદીના પટમાંથી ઉંચે ચ્હડાવેલા પાણીનાં ઝરણાં ટેકરીઓના ઢોળાવ ઉપર ચાંદીના કંદોરા જેવાં ચળકે છે. એક નીકમાંથી બીજી નીકમાં વહેતા પાણીના હજારો પ્રપાતો મારફત, હોજોમાં ધમકાશબંધ પડતાં પાણી મારફત અને જુદી જુદી જગાએ પાણી પહોંચાડવા માટે બાંધેલા નળ મારફત ત્યાંની જમીનને સિંચન મળે છે અને બધે લીલોતરી, ફળદ્રૂપતા અને જીવન નજરે પડે છે. ન્હાના ન્હાના પુલો ઉપર થઇને જતા દુર્ગમ પથો ઉપર તમે ફર્યા જ કરો અને મનુષ્યના અનેક જમાનાના અને આજના તેમના સંતાનોના શ્રમના અગણિત દ્રષ્ટાંતો તમને નિહાળવાના મળશે. અનુવાદક]

નથી, કારણ તમે બધા તો મારા ઘરમાં સમાઈ જ શકવાના નથી. ”

પરંતુ જેટલા માગણી કરતા હોય તેમને દાખલ તો કરો. પછી તેઓ પોતાનો સમાસ કેવી રીતે કરી લે છે તે ઉપરથી જોઈ શકાશે કે કેટલાને જગા આપી શકાય એમ છે. બધાને આશ્રય ન આપી શકાય તેમ હોય તેટલા માટે થોડાને શું કામ ન આપવો ?

જમીનની વાત પણ એના જેવી જ છે. મજૂરી કરનારાઓને જે જમીનથી દૂર રાખવામાં આવ્યા છે તે જમીન જે માગે તેને મળી શકે એમ કરો. પછી જુઓ કે જમીન પૂરતી થઈ રહે છે કે નહિ.

વળી, અત્યારે કારખાનામાં રોકાયેલા મજુરો માટે જમીન પૂરતી નથી એ દલીલ વાસ્તવમાં સત્ય જ નથી. જો મિલમજુરોને બીજેથી ખરીદેલા ઘઉં ઉપર પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવો પડતો હોય તો બીજાએ પેદા કરેલા ઘઉં ખરીદવા કરતાં શા માટે તેઓ જાતે જ જ્યાં તેમને ખાવાના ઘઉં પેદા થાય છે ત્યાં—હિંદુસ્તાન, આર્જેન્ટિઆ, ઑસ્ટ્રેલિયા અથવા સાઇબીરિયામાં જઈને તે જમીન ઉપર ખેતી ન કરે ?

એટલે મિલમજુરો ફરી પાછા જમીન ઉપર ન જઈ શકે એ કથનની તરફેણની બધી દલીલો બિનપાયાદાર ઠરે છે. ઊલટું આવો ફેરફાર સમાજનું હિત ઘટાડવાને બદલે વધારશે જ અને હિંદુસ્તાન અને રશિયા તથા એવા બીજા દેશોમાં જ્યાં દુકાળ રોજના થઈ પડ્યા છે ત્યાંના દુકાળનો અંત આણશે. ખેતી-પ્રધાન દેશોમાં દુકાળનું દુઃખ રોજનું થઈ પડ્યું છે એ જ

મ્હોટી સાબીતી છે કે અત્યારની જમીનની વ્હેંચણીમાં ક્યાંક ભારે દોષ રહેલો છે.

એ વાત સાચી છે કે ઇંગ્લંડ, બેલ્જીયમ તથા અમેરિકાનાં કેટલાંક સંયુક્ત રાજ્યોમાં જ્યાં મિલઉદ્યોગનો વિશેષે કરીને વિકાસ થયેલો છે ત્યાં મિલમજુરોનું જીવન એટલી બધી વિકૃતિને પામી ગયું છે કે તેમનું જમીન ઉપર પાછા ફરવું આપણને બહુ મુશ્કેલ જણાય. પરંતુ મજુરોને માટે ખેડુતનું જીવન સ્વીકારવું બહુ મુશ્કેલ હોય તેથી કાંઈ આવો ફેરફાર કોઈ દિવસ સાધી શકાય એમ જ નથી એવું માનવાને કશું કારણ નથી. આ ફેરફાર સાધવાને માટે પ્રથમ તો એ જરૂરનું છે કે મિલમજુરો બરાબર સમજી જાય કે તેમનું કલ્યાણ આ સિવાય બીજી કોઈ રીતે નથી થવાનું. અને સમાજસત્તાવાદના સિદ્ધાન્ત મુજબ જે શીખવવામાં આવે છે કે કારખાનાંની ગુલામી એ સનાતન અને ધ્રુવ છે, એનું દુઃખ ઓછું કરી શકાશે પણ નાબુદ તો નહિ જ કરી શકાય, એ વસ્તુ એ લોકોએ સ્વીકારી લેવાને બદલે મૂળ ઉપાયની સિદ્ધિની શોધમાં મંડયા રહેવું જોઇએ.

ત્યારે, જે મજુરોએ જમીન છોડી દીધી છે અને જેઓ કારખાનાંમાં કામ કરી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે તેમને જરૂર, મજુરસંઘોની, હડતાળોની અથવા પહેલી મેને દિવસે વાવટા સાથે કહાડવામાં આવતાં બાલિશ સરઘસોની નથી, પરંતુ એક જ ચીજની જરૂર છે. એ ચીજ, કારખાનાંની ગુલામીમાંથી છૂટવાના અને જમીન ઉપર ફરી વસવાટ કરવાના ઉપાયની શોધ કરવી, એ છે. એમાં મુખ્ય નડતર જેઓ જાતે જમીન ઉપર કામ કરતા નથી એવા જમીનદારો જમીન

પચાવીને બેઠા છે તેમની તરફની છે. મજુરોએ સરકાર પાસે આની માગણી કરવાની છે. આમાં તેમની પોતાની નહિ એવી કોઇ પારકી વસ્તુની માગણી તેઓ કરતા નથી; પરંતુ તેમના પોતાના શાશ્વત અને જન્મસિદ્ધ એવા સ્વાભાવિક હકનીજ તેઓ માગણી કરે છે. જમીન ઉપર વસવાનો અને બીજાની પરવાનગી વિના તેની ઉત્પન્ન ખાવાનો તો પશુને પણ હક છે.

મજુરોના પ્રતિનિધિઓએ પાર્લમેન્ટમાં આને માટે મહેનત કરવાની જરૂર છે. જે વર્તમાનપત્રો મજુરપક્ષનાં હોય તેમણે પણ આજ ઉપદેશ આપવો જોઇએ. અને મિલમજુરોએ પોતાનો બધો પુરુષાર્થ આ દિશામાંજ વાળવો જોઇએ.

આ તો થઇ જે મજુરવર્ગ જમીન છોડી બેઠો છે તેમની વાત. જે મજુરો—દાખલા તરીકે રશિઆના મજુર વર્ગનો ૯૮ ટકા ભાગ—જે હજી જમીન પર રહે છે તેમનો પ્રશ્ન તો માત્ર એટલો જ છેઃ તેઓ જમીનનો ત્યાગ કર્યા વિના અને મિલજીવનની મોહક જાળમાં ફસાયા વિના પોતાની સ્થિતિ શી રીતે સુધારી શકે?

એકજ વસ્તુ કરવાની છે. તે એ કે મ્હોટા જમીનદારો જે જમીન પચાવી પાડયા છે તે તેઓ મજુરી કરનારાઓને સોંપી દે.

રશિયામાં તમે કોઇ પણ ખેડુતને પૂછશો અથવા શહેરના કોઇ મજુરને પૂછશો કેઃ તારી સ્થિતિ આવી ખરાબ કેમ છે? તો એકજ ઉત્તર મળશે કેઃ "જમીન નથી. અમે ક્યાં કામે લાગીએ?"

અને અહીં રશિયામાં પણ, જ્યાં તમામ લોકો, પોતાની જમીન ખુંચવી લેવામાં આવી એવી બુમો મારી રહ્યા છે

ત્યાં એવા માણસો પડ્યા છે જેઓ લોકોની સેવા કરવાના વિચારથી તેમને એવું શીખવે છે કે તમારી ખોયેલી જમીન પાછી મેળવવાનો ઉપાય મુડીવાળાઓ સાથે કારખાનાંઓમાં ઝઘડો ચલાવવો, એજ છે.

પણ જે લોકો આજકાલના અસ્વાભાવિક જીવનથી ટેવાઇ ગયા તેમને તો આ નવાઇભરેલું અને અશક્ય લાગે છે. તેઓ પૂછે છે કે: "બધાજ ગામમાં રહે અને ખેતી કરે એ શું ખરેખર જરૂરનું છે?" ઠીક શા માટે બધા ગામડામાં જ રહે અને ખેતી ન કરે? પરંતુ એવા શોખવાળા પણ લોકો પડેલા હોય જેમને ગામડાનાં જીવન કરતાં કારખાનાની ગુલામી સારી લાગતી હોય, તો તે કરતાં તેમને કોણ રોકે છે? મુદ્દો એટલો જ છે, કે જે માણસને માણસાઇની રીતે રહેવાની ઇચ્છા હોય તેને તેમ કરવાની અનુકૂળતા હોવી જોઇએ. જ્યારે આપણે કહીએ છીએ કે દરેક માણસ કુટુંબકબીલાવાળો હોય એ ઇષ્ટ છે ત્યારે આપણે કાંઇ એકેએકને પરણવાની અને છોકરાં પેદા કરવાની ફરજ નથી પાડતા. આપણે એટલું જ કહીએ છીએ, કે જે સમાજવ્યવસ્થા પ્રમાણે દરેક માણસને આટલી અનુકૂળતા ન મળી શકે એ સમાજવ્યવસ્થા ખોટી છે.

૬

જે વખતે * 'સર્ફ' પદ્ધતિ પ્રચલિત હતી તે વખતે પણ ખેડુતો માલેકોને કહેતા કે: "અમે તમારા છીએ, પણ આ જમીન તો અમારી જ છે." આનો અર્થ એ થયો કે એક મનુષ્ય પોતાની જાતના બીજા મનુષ્ય પ્રાણીનો કબજો ધરાવે એ ગમે તેટલું ગેરકાયદે અને ઘાતકી હોય તો પણ જે ધણી જમીન ઉપર કામ કરતો નથી તે ધણી એ જમીન ઉપર કબજાનો હક ધરાવે એ વધારે ગેરકાયદે અને ઘાતકી છે. એ વાત સાચી છે કે હમણાં હમણાંના કેટલાક રશિયન ખેડુતો પણ, જમીનદારોનું અનુકરણ કરીને જમીન કબજે રાખવી એ કાયદેસર ગણી તથા કોઇ તેમની પાસેથી લઇ લેશે એવો ભય રાખ્યા વિના, જમીન વેચાણ રાખવા લાગ્યા છે અને તેનો વેપાર પણ કરવા લાગ્યા છે. પરંતુ બહુ ઓછી બુદ્ધિવાળા થોડાજ લોભથી અંધ બનીને આમ કરે છે. રશિયન ખેડુતોનો મ્હોટો ભાગ, ખરા ખેડુતો તો બધા—એમજ માને છે કે જે માણસ જમીન ઉપર કામ કરતો ન હોય તેની માલેકીની જમીન થઇ શકે જ નહિ અને થવી જોઇએ પણ નહિ. અને જો કે આજકાલ કામ કરનારા પાસેથી

---

* એક પ્રકારની ગુલામીના જેવી પદ્ધતિ. આ પદ્ધતિ પ્રમાણે અમુક માણસો અમુક જમીન સાથે બંધાયલાજ ગણાય છે. એ જમીન એક ધણી બીજા ધણીને વેચે તો જમીનની સાથે આ મજુરો પણ બીજા ધણીના કબજામાં જાય છે. અમુક ધણીના હાથ તળે કામ કરવાની ખુશી હોય કે ન હોય પણ પોતે જે જમીન સાથે બંધાયલો ગણાતો હોય એ જમીન એ ધણીના કબજામાં જાય તો એ મજુરોને પણ તેના કબજામાં જવું પડે.

નહિ કામ કરનારા જમીન પડાવી લે છે તો પણ એવો સમય જરૂર આવશે, જ્યારે ખાનગી માલેકી કરીને કબજે રાખી બેઠેલા પાસેથી જમીન લઇ લેવામાં આવશે અને તે સાર્વજનિક ગણાશે. આમ બનશે જ અને તે થોડા સમયમાં બનશે એવું માનવામાં રશિયાના ખેડુતોની જરાએ ભૂલ નથી થતી. એ વખત આવી પહોંચ્યો છે, જ્યારે નહિ કામ કરનારા પાસે જમીનનો કબજો હોવો એમાં રહેલો અન્યાય, એમાં રહેલી મૂર્ખાઇ અને એમાં રહેલું ઘાતકીપણું, પચાસ વર્ષ ઉપર સર્ફોને કબજે રાખવામાં જે અન્યાય, મૂર્ખાઇ અને ઘાતકીપણું લાગતું તેના જેટલું જ સ્પષ્ટ દેખાવા માંડશે. પહેલાંના જેવા જુલમ ભલે નાબુદ થયા હોય, વસ્તી ભલે વધી હોય અને માણસો વધારે સુધરેલા ભલે બન્યા હોય, પણ એક વસ્તુ તો, જમીન કબજે રાખીને બેઠેલા છે તેઓ તથા જેઓ જમીન ખોઇને બેઠેલા છે તેઓ બન્ને સ્પષ્ટ જોઇ શક્યા છે,—જે તેઓ પહેલાં નહોતા જોઇ શકતા—કે ખેડુત બીચારો આખો જન્મારો વૈતરૂં કરી કરીને મરી જાય, પણ તેની પાસે પોતાની ખેતી કરવા જમીન નથી તેથી તેને પૂરૂં ખાવાનું નથી મળી શકતું, ગોચર માટેની જમીન જતી રહેલી હોવાથી બાળકો અને ઘરડાં માંદાંને દૂધ પીવાનું મળી શકતું નથી, પોતાની ભાંગીતૂટી ઝુંપડીને સમારવા અને શિયાળામાં તાપણી કરવા લાકડું મળી શકતું નથી, ત્યારે બીજી તરફથી તેમની આંખ સામે જ બિલકુલ મહેનત નહિ કરનારા જમીનદારને પોતાનાં કુતરાંને પીવડાવવા દૂધ મળે છે, પોતાના ઘોડાને સારૂ કાચની બારીઓવાળા તબેલા તે બાંધી શકે છે, પડોશના ભૂખે મરતા ગામડાને આખું વર્ષ ચાલે એટલો ખોરાક એક અઠવાડીઆમાં ચોળી મારવાનો તેને મળે છે, બકરાં ઘેટાં તે સારી રીતે પાળી

પોષીને ઉછેરી શકે છે અને હજારો એકરમાં જંગલો ઉગાડી શકે છે અને બન્ને તરફ હારબંધ ઝાડોવાળા રસ્તા બનાવી શકે છે. આ વ્યવસ્થાએકદમ નાબૂદ થવી જ જોઇએ. પહેલાં જેમ સર્ફ પદ્ધતિમાં રહેલો અન્યાય, મૂર્ખાઇ અને ઘાતકીપણું સહુને આંખે ઉડીને બાઝતાં હતાં તેમ હવે આ સ્થિતિમાં રહેલાં અન્યાય, મૂર્ખાઈ અને ઘાતકીપણું સહુને આંખે ઉડીને બાઝે છે. માણસને જ્યારે પોતાની કોઈ પણ વ્યવસ્થામાં અન્યાય, મૂર્ખાઇ અને ઘાતકીપણું રહેલાં સમજાય છે ત્યારે તે વ્યવસ્થાનો વ્હેલો મોડો અંત આવ્યા વિના રહેતો નથી. સર્ફ પદ્ધતિનો અંત આજ રીતે આવેલો અને જમીનની માલેકીનો અંત પણ આજ રીતે અને થોડા સમયમાં આવશે.

૭

જમીનની માલેકી નાબૂદ થઇ જવી જ જોઇએ, કારણ તેમાં રહેલાં અન્યાય, મૂર્ખાઇ અને ઘાતકીપણું હવે બહુ ઉઘાડાં થઇ ગયાં છે. પ્રશ્ન એટલો જ છે કે એ નાબૂદ થશે શી રીતે? સર્ફ પદ્ધતિ અને ગુલામગીરી માત્ર રશિયામાં જ નહિ, પણ બીજા દેશોમાં પણ સરકારના કાયદાથી નાબૂદ થયાં છે. અને એમ લાગે કે જમીનની માલેકી પણ એવી રીતે સરકારના કાયદાથી નાબૂદ કરી શકાય. પરંતુ સરકાર આવો કાયદો ભાગ્યે જ કરી શકશે અથવા કરશે.

દરેક રાજ્યતંત્ર બીજાની મજુરી ઉપર તાગડધિન્ના કરનારા મનુષ્યોનું જ બનેલું હોય છે. અને બીજી કોઇ વસ્તુ કરતાં મીલકત જમીનના રૂપમાં હોય તો જ આવી જાતનું જીવન ગાળવું શક્ય બને છે. એકલા રાજ્યકર્તાઓ અને જમીનદારો જ જમીનની માલકી નાબુદ કરવામાં અટકાયત કરશે એમ નથી. જે લોકોને સરકાર કે જમીનદારો સાથે કાંઇ લેવાદેવા નથી એવા શ્રીમંતોની નોકરી કરનારા લોકો, સરકારી અમલદારો, કળાધરો, વૈજ્ઞાનિકો અને વેપારીઓ, એમને સહેજે એમ લાગે છે કે એમનું હિત જમીનની માલેકી સાથે સંકળાયલું છે. તેઓ હમેશાં એ પદ્ધતિનો બચાવ કરશે અથવા તેથી ઓછી અગત્યની બીજી હરેક વસ્તુની નિંદા કરશે પણ જમીનની માલેકીના સવાલને કદાપિ છેડશે નહિ.

હર્બર્ટ સ્પેન્સર કરીને ઇંગ્લંડનો એક ભારે વિદ્વાન થઇ ગયો. જમીનની માલેકીના સંબંધમાં તેના વિચારોમાં કેવું પરિવર્તન થયું હતું તે ઉપરથી આ બાબતમાં શ્રીમંત લોકોના મનનું વલણ કેવું હોય છે તેનો સુંદર ખ્યાલ આવી શકે એમ છે. જ્યારે હર્બર્ટ સ્પેન્સર નૌજવાન હતો અને શ્રીમંત લોકો તથા રાજ્યકર્તાઓ સાથે તેનો સંબંધ બંધાયો ન હતો ત્યારે જમીનની માલકીના સંબંધમાં એના વિચારો પહેલેથી બાંધી દીધેલા ભ્રામક ખ્યાલોથી જકડાયલા ન હતા. જમીનની માલેકીની પદ્ધતિમાં રહેલો અન્યાય તેણે સાબીત કર્યો અને તે પદ્ધતિના મૂળમાં કુહાડો માર્યો. પરંતુ એક બે દાયકા વીતી ગયા અને હર્બર્ટ સ્પેન્સર તો એક અજાણ્યો નૌજવાન મટીને પ્રખ્યાત લેખક થઇ ગયો. રાજ્યકર્તાઓ અને મોટા મોટા

જમીનદારો સાથે તેનો સંબંધ બંધાયો. પછી જમીનની માલેકીના સંબંધમાં એના વિચારોમાં એટલું પરિવર્તન થયું કે પોતાના પહેલાંના જે લેખોમાં એણે ન્યાયી વિચારો દર્શાવ્યા હતા અને જમીનની માલેકીનું અન્યાયીપણું ઉઘાડું પાડયું હતું તે લેખોનો એણે નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો.

આમ શ્રીમંત લોકોના મોટા ભાગને ઇરાદાપૂર્વક નહિ તો પણ કોઇ આંતરિક પ્રેરણાથી જ એમ લાગે છે કે જમીનની માલેકી ઉપર તેમની વિશેષ સુખી સ્થિતિનો આધાર છે.

આ કારણને લીધે જ પાર્લમેન્ટો, લોકકલ્યાણ માટે લાગણી હોવાનો ડોળ ઘાલીને, લોકોની સ્થિતિ સુધારવા માટે અનેક પ્રકારની ચર્ચાઓ કરે છે, ઠરાવો કરે છે અને તરેહ તરેહના ઉપાયો સૂચવે છે; પણ લોકોને ખાસ જરૂરની જે એક વાત છે કે જમીનની માલેકી નાબૂદ થઇ જાય, જે એક જ વસ્તુથી તેમની સ્થિતિ સુધરી શકે એમ છે, તે વાત તેઓ બીલકુલ ઉપાડતા નથી.

માટે જમીનની માલેકીના પ્રશ્નના નિરાકરણ માટે પ્રથમ આવશ્યકતા એ વાતની છે, કે આ પ્રશ્નના સંબંધમાં જે ચૂપકી પ્રવર્તી રહી છે તે મટી જવી જોઇએ. જ્યાં સત્તા પાર્લમેન્ટના હાથમાં છે ત્યાં આવી સ્થિતિ છે તો રશિયા જેવા દેશમાં જ્યાં સત્તા ઝારના હાથમાં છે ત્યાં જમીનની માલકી સરકારના કાયદાથી રદ થવી વધારે અશક્ય છે. રશિયામાં સત્તા ઝારના હાથમાં કહેવાય છે, પણ એ નામની જ છે. ખરી સત્તા તો ઝારના સગાંસંબંધી એવા સેંકડો આગન્તુક લોકોના હાથમાં છે

અને તેઓ ઝાર પાસે પોતાનું જ ધાર્યું કરાવે છે. આ બધા મનુષ્યોના હાથમાં જથાબંધ જમીન પડેલી છે; એટલે ઝારની એવી ઇચ્છા થાય તો પણ જમીનદારોના હાથમાંથી આ લોકો એને જમીન છોડવવા દે નહિ. ઝારે જ્યારે સર્ફ લોકોને છૂટા કરવાની ખેડુતોને ફરજ પાડી ત્યારે પોતાની આસપાસના માણસોની એમાં સંમતિ લેવાનું એને મુશ્કેલ તો પડ્યું જ હતું. છતાં તે એમ કરી શક્યો; કારણ જમીન તો જમીનદારોના હાથમાં જ રહેવાની હતી. જો એ ઝારના મિત્રો અને સગાંસંબંધીઓને જમીન છોડવાની હોત તો તેમને લાગી જ જાત કે જે રીતે તેઓ જીવન ગાળી રહ્યા છે તે રીતે જીવન ગાળવું તેમને માટે અશક્ય થઇ પડે.

એટલે કોઈ પણ રાજ્યતંત્ર મારફત અથવા રશિયામાં ઝાર મારફત જમીનનો છુટકારો થવાની આશા રાખવી એ ફોકટ ફાંફાં છે.

જે જમીનદારો જમીન દબાવીને બેઠેલા છે તેમના હાથમાંથી બળાત્કારે જમીન છોડવવી અશક્ય છે, કારણ સત્તા હમેશાં જે લોકોના હાથમાં જમીન છે તેમની પાસેજ રહેલી છે અને રહેશે.

સમાજસત્તાવાદીઓ જે ઉપાય બતાવે છે તે ઉપાય દ્વારા જમીન છોડવવાની આશા રાખવી એ તો અંગ્રેજીમાં કહેવત છે તેમ ઝાડીમાંના બે પંખીની આશામાં હાથમાં આવેલું એક પંખી જતું કરવું એના જેવું છે. ભવિષ્યમાં લાભ થશે એમ માની સારી સ્થિતિ છોડીને ખરાબ સ્વીકારવી એ પાકી બેવકુફી છે. હરકોઇ સમજુ માણસ સમજી શકે એવું છે કે આ

રીતથી મજુર વર્ગ સ્વતંત્ર થવાને બદલે માલેકોનો વધારે ને વધારે ગુલામ બનવાનો અને ભવિષ્યમાં નવી વ્યવસ્થા થશે ત્યારે. તેના ચાલકોનો પણ ગુલામજ બની રહેવાનો.

જ્યાં પ્રતિનિધિસત્તાક રાજ્યતંત્ર હોય ત્યાં તે તંત્ર મારફત અથવા રશિયાના ખેડુતો છેલ્લા બે ઝારના અમલ દરમ્યાન આશા રાખતા હતા તેમ ઝાર મારફત જમીનની માલેકી નાબુદ કરવાની આશા રાખવી એ વળી વધારે મૂર્ખાઇભરેલું છે. કારણ ઝારની આસપાસના સહુ અને ઝાર પોતે મ્હોટી મ્હોટી જાગીરો ભોગવે છે. જો કે તેઓ ખેડુતોનું ભલું ઇચ્છિવાનો ડોળ ઘાલે છે ખરા, પણ જે એક ચીજની ખેડુતોને ખાસ જરૂર છે એ ચીજ—જમીન—તે તેઓ કદી આપવાના નથી. કારણ તેઓ જાણે છે કે લોકોની મજુરીનો લાભ લઇ પોતે જે એશઆરામ અને આળસની જીંદગી ગુજારી શકે છે તે જમીનની માલકી ધારણ કરી રાખ્યા સિવાય બની શકવાનું નથી.

ત્યારે, અત્યારે જે જુલમ નીચે કચડાઇ રહ્યા છે તે જુલમમાંથી છુટવાને સારૂ મજુર વર્ગે શું કરવું?

૮

પ્રથમ વિચારે તો આ બાબતમાં એવું લાગે છે કે કશું બની શકે એમ નથી; અને મજુરી કરનારો વર્ગ એવો સંકડામણમાં આવી ગયેલો છે કે તેમાંથી તેમને છૂટાબારી છે જ નહિ. પરંતુ આ કેવળ ભ્રાન્તિ છે. ખુનામરકી સિવાય, સમાજ-સત્તાવાદના અમલ સિવાય, રાજ્યતંત્રની મદદનાં અને રશિયામાં ઝારની મદદનાં ફોકટ ફાંફાં માર્યા સિવાય બીજો પણ એક પોતાના છુટકારાનો માર્ગ છે, જેમાં માણુસ તરફનું કે બીજા પ્રકારનું કોઈ વિઘ્ન નડી શકે એમ નથી અને જે મજુરોના પોતાનાજ હાથમાં રહેલો છે અને રહેશે. એ વસ્તુ સમજવા માટે તેમના ઉપરનાં જુલમનાં કારણો મજુર વર્ગે કાળજીપૂર્વક સમજવાની જરૂર છે.

વસ્તુતઃ મજુર વર્ગની દુઃખદાયક સ્થિતિનું કારણ એકજ છે. મજુર વર્ગને જેની જરૂર છે એવી જમીન જમીનદારોને કબજે પડેલી છે. પરન્તુ જમીનદારો પોતાના હાથમાં જમીન રાખી શકે છે એનું કારણ શું છે?

પહેલું કારણ તો એ છે કે મજુરો જો આ જમીનનો ઉપયોગ કરવા કાંઇ પણ પ્રયત્ન કરે તો ત્યાં લશ્કર ખડું કરવામાં આવે, અને જે લોકો જમીન પાછી મેળવવા પ્રયત્ન કરતા હોય તેમને માર મારીને અથવા ગોળીબ્હાર કરીને હાંકી મૂકવામાં આવે, અને જમીન પાછી જમીનદારોને હસ્તક કરવામાં આવે. હે મજુરો, આ લશ્કરમાં તમારી જાતનાજ લોકો હોય છે, એટલે તમે પોતેજ લશ્કરમાં દાખલ થઇને અને લશ્કરી

સત્તાધીશોના હુકમ મુજબ વર્તીને જે જમીન જમીનદારોના હાથમાં ન રહેવી જોઇએ તે તેમના હાથમા રહેવાનું શક્ય બનાવો છે.*

લશ્કરમાં જોડાવા ઉપરાંત, જે જમીન ઉપર સહુનો હક છે એટલે કે તમારો પણ છે એ જમીન જમીનદારોના હાથમાં રાખવાનું તમે બીજી રીતે પણ શક્ય બનાવો છો. તમે જમીનદારોની જમીન ઉપર મજુરીથી કામ કરવા જાઓ છો અથવા તેમની પાસેથી જમીન સાંથે રાખો છો. હે મજુર ભાઇઓ, તમારે આ કરતા અટકી જવાનું છે. પછી જમીનદારોને જમીનનો કબજો રાખવો નિરર્થક થઇ પડશે એટલું જ નહિ પણ અશક્ય થઈ પડશે અને જમીન સહુની મીલકત થઇ જશે. પરંતુ જમીનદારો મજુરોને બદલે યંત્રો દાખલ કરવાનો પ્રયત્ન કરે અથવા ખેતી છોડી દઇને તેઓ ઢોરઉછેરનું અને જંગલો ઉગાડવાનું કામ કરે એ સંભવિત છે. છતાં મજુરો વગર એમને બીલકુલ ચાલવાનું છે જ નહિ અને એક પછી એક ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ સહુને જમીનનો ત્યાગ કરવાની ફરજ પડશે.

એટલે હે મજુરો, તમારી ગુલામીમાં છુટવાનો ઉપાય આટલી ટૂંકી વાતમાં રહેલો છે. જો તમે સમજી જાઓ કે

---

* ખરો ખ્રિસ્તી લશ્કરમાં ન જોડાઇ શકે એટલે કે પોતાના માણસ ભાઇને મારવાને બંધાઇ ન શકે અને હથીઆર ઉપાડવા ના પાડવાની તેની ખાસ ફરજ છે એ વિષે મેં ઘણી વાર લખ્યું છે. ખાસ કરીને 'લશ્કરી સીપાહીઓને સૂચના' એ નામની મારી પત્રિકામાં ખ્રિસ્તીએ શા માટે આવી વૃત્તિ રાખવી જોઇએ એ મેં બાઇબલ ઉપરથી પૂરવાર કર્યું છે.

કર્તા.

જમીનનો કબજો કરી બેસવું એ ગુન્હો છે, તો પછી લશ્કર જે મજુરો પાસેથી જમીન છીનવી લેવાનું કામ કરે છે તેમાં ન જોડાઇને, અથવા તો જમીનદારની જમીન ઉપર મજુરી કરવાનું ના પાડીને અથવા તો એ જમીન સાંથે ન રાખીને તમે એ ગુન્હામાં ભાગીદાર ન બનો.

૯

પરંતુ, લશ્કરમાં નહિ જોડાવાની અથવા જમીન ઉપર મજુરી કરવા નહિ જવાની અથવા જમીન સાંથે નહિ લેવાની આ રીત સામે એ વાંધો દર્શાવી શકાય કે: આ રીત ફતેહમંદ તોજ થાય જો આખી દુનિયાનો મજુર વર્ગ આ રીતે હડતાલ પાડે અને લશ્કરમાં જોડાવાની અથવા માલેકની જમીન ઉપર કામ કરવાની અથવા જમીન સાંથે લેવાની ના પાડે. પરંતુ આમ તો બની શકવાનું નથી. થોડા મજુરો આ રીતનો અખત્યાર કરવા જાય તો બીજા મજુરો અથવા બીજા દેશના મજુરો ત્યાં કામ કરવા આવે અને જમીનદારોને જમીન કબજે રાખવામાં કશો વાંધો ન આવે. એટલે જે મજુરો જમીનનો કબજો રાખવાના ગુન્હામાં ભાગીદાર ન બને તે મજુરો બીજાનું દુઃખ જરાય ઓછું કર્યા સિવાય પોતાને મળતા લાભથી વંચિત થાય.

આ વાંધો તદ્દન સાચો છે, જો હું માત્ર હડતાલનોજ ઉપાય બતાવતો હોઉં તો. પણ હું જે કહું છું તે હડતાલ નથી. હું હડતાલની વાત નથી કરતો. પરંતુ કહું છું, કે જે લશ્કર

પોતાનાજ ભાઇઓનાં ખુન કરે છે તે લશ્કરમાં જોડાવા ના પાડો, જમીનદારોની જમીન ઉપર કામ કરવાની ના પાડો, તેમની જમીન સાંથે લેવાની ના પાડો—આ બધું કરો તે એટલા માટે નહિ કે તેમ કરવામાં તમારો ગેરલાભ સમાયલો છે અને તેથી તમે ગુલામીની દશામાં આવી પડો છો, પરંતુ આ એમ સમજીને કરો કે આવી રીતે જમીનદારોના ગુન્હામાં ભાગીદાર બનવું એ પાપકર્મ છે અને તેટલા માટે તેનાની દૂર રહેવું જોઇએ. આપણે સીધી રીતે ખુન, ચોરી કે લૂંટફાટ નથી કરતા. એટલું જ નહિ પણ આવા કૃત્યોમાં ભાગીદાર બનવા પણ ઇચ્છતા નથી. કામ નહિ કરનારા જમીનની માલેકી રાખી બેસે તેમાં ભાગીદાર બનવામાં કેટલી હાનિ રહેલી છે તેનો મજુર લોકો બહુ ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરશે તો જમીનની માલકી ધારણ કરવામાં અને તેને ટકાવી રાખવાના અન્યાયમાં કેટલું પાપ રહેલું છે તે વિષે જરાય શંકા નહિ રહે. જમીનદારોની જમીન ઉપર માલેકી ટકાવી રાખવી એનો અર્થ એજ થાય છે કે હજારો ઘરડાં અને બાળકો જેમને પૂરૂં ખાવા નથી મળતું, જેમની પાસેથી ગજા ઉપરાંતનું કામ લેવામાં આવે છે અને જેમને કમોતે મરવું પડે છે તેમની લાચાર અને કરૂણ દશામાં ભાગીદાર બનવું.

જમીનદારો જમીન કબજે રાખે તેનાં પરિણામ જો આવાં માઠાં આવતાં હોય—અને માઠાં આવે છે એ તો સહુ કોઇને હવે સ્પષ્ટ થયેલું છે—તો પછી જમીનદારો જમીન કબજે કરે અને પોતાનો કબજો ટકાવી રાખે એમાં ભાગીદાર બનવું એ પાપ જ છે અને દરેક માણસે તેથી દૂર રહેવું જોઇએ. ભારે વ્યાજ ખાવું, વ્યભિચાર કરવો, નબળાને પીડવા, ચોરી કરવી,

ખુન કરવું અને એવાં બીજાં અનેક ખરાબ કામોને કરોડો માણસો પાપ માને છે અને તેથી દૂર રહે છે. એ લોકોને તે માટે કાંઈ હડતાલ પાડવી નથી પડતી. એજ પ્રમાણે ખાનગી માલેકીની જમીનના સંબંધમાં મજુરોએ કરવું ઘટે છે. એમાં રહેલો અન્યાય તેઓ પોતે જોઈ શકે છે. તેને તેઓ પોતે દુષ્ટ અને ઘાતકી કામ માને છે. તો પછી તેમાં ભાગીદાર બનતા અટકવાને બદલે શા માટે તેને તેઓ ટકાવી રાખે છે. ?

૧૦

હું કોઇ જાતની હડતાલ પાડવાની વાત નથી કરતો. જમીનની માલેકીમાં ભાગીદાર બનવું એ પાપ છે, એ ગુન્હો છે એનું હું ચોકખું ભાન કરાવવા ઇચ્છું છું અને એવી ભાગીદારીનો ત્યાગ કરવાનું કહું છું. અમુક સવાલનું એક રીતે નિરાકરણ કરવામાં જેમનું હિત રહેલું હોય છે તેઓ જેમ હડતાલમાં એકત્રિત થાય છે તેવી રીતે આ પ્રકારનો ત્યાગ કરવામાં સહુ એકદમ એકત્રિત થઈ શકે નહિ એ વાત સાચી છે. અને તેથી ફતેહમંદ હડતાલનું જેમ ધાર્યું પરિણામ આવે છે તેવું આમાં ન આવે. પરંતુ આવા ત્યાગથી જે એકત્રિતતા અથવા સંપ આવે છે તે હડતાલના કરતાં વધારે દૃઢ અને ચિરસ્થાયી હોય છે. હડતાલ દરમ્યાન માણસોમાં જે કૃત્રિમ સંપ આવે છે તે હડતાલનો ઉદ્દેશ પૂરો પડતાં તત્કાળ તૂટી જાય છે. આચરણના મેળથી અથવા તો પોતાની પ્રતીતિના સાદૃશ્યપણામાંથી

ઉદ્દભવતા ત્યાગથી જે સંપ જામે છે તે કદી તૂટતો નથી—પરંતુ તેના બળમાં દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ થાય છે અને વધુ ને વધુ માણસો તેમાં આકર્ષાય છે. હડતાલને લીધે નહિ, પરંતુ જમીનની માલેકી ધારણ કરવામાં મદદરૂપ અથવા ભાગીદાર બનવું એમાં પાપ છે એમ સમજી એવી ભાગીદારીનો ત્યાગ કરવાથી સંપનું બળ અને મનુષ્યની સંખ્યા બન્ને વધવાં જ જોઇએ અને વધવાનાં. છતાં એમ બનવું પણ બહુ સંભવિત છે કે જમીનદારોની મીલકતમાં ભાગીદાર બનવામાં અન્યાય રહેલો છે એમ બધા મજુરી કરનારાઓના સમજવામાં આવ્યા છતાં પણ, બધા નહિ પરંતુ થોડા જ મજુરો જમીનદારોની જમીન પર કામ કરવાનું અથવા તે ગણોતે રાખવાનું છોડી દે. પરંતુ એ થોડા લોકોએ કાંઈ સ્થાનિક અથવા તાત્કાલિક હેતુને માટે આમ નહિ કર્યું હોય. એમણે તો શું થવું જોઇએ અથવા શું ન થવું જોઇએ એ બાબતના સનાતન અને મનુષ્યમાત્રને બંધનકર્તા એવા કાર્યાકાર્યના ખ્યાલથી આમ કર્યું હશે. એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ એવું બનવાનું કે આવા લોકોના ઉપદેશ અથવા દૃષ્ટાન્તથી જમીનની માલેકીમાં રહેલો અન્યાય તથા તે અન્યાયથી નિપજતાં પરિણામો મજુર વર્ગને ઉઘાડાં દેખાવાનાં અને તેવાની સંખ્યા વધવાની.

જમીનની માલેકીમાં ભાગીદાર બનવું એ પાપ છે, એવી ભાવના જ્યારે મજુર વર્ગમાં પેદા થશે ત્યારે સમાજની રચનામાં કેવા ફેરફાર થશે તે આજે ચોક્કસ કહેવું અશક્ય છે. પરંતુ આ ભાવના જેટલી વ્યાપક થશે અથવા જેટલી વધારે ફેલાશે તેટલા પ્રમાણમાં ફેરફારો પણ વધુ મહત્ત્વના થશે. એવા ફેરફાર પણ થાય કે મજુરો તો જમીનદારો માટે કામ કરવાની અથવા

તેમની જમીન ગણોતે લેવાની નાજ પાડે અને તેથી કરીને જમીનદારોને જમીન કબજે રાખવામાં કશો ફાયદો નહિ રહેવાથી કાં તો મજુરોને લાભદાયક શરતો તેમની સાથે કરે અથવા તો જમીન બીલકુલ છોડી જ દે. અથવા એવું પણ બને, કે મજુર વર્ગમાંથી જે લોકો લશ્કરમાં જોડાયલા હોય તે લોકો પોતાના જાતભાઇઓ એવા મજુરો ઉપર જુલમ કરવામાં પોતાનો હિસ્સો આપવાની સાફ ના પાડી દે અને તેને પરિણામે સરકારને જમીનની માલકીનું રક્ષણ કરવાનું છોડી દેવું પડે અને જમીન બધી છુટી થઇ જાય.

અથવા છેવટે એમ પણ બને, કે જમીનને છુટી કરવી એ અનિવાર્ય છે એમ સરકાર સમજી જાય; તો સરકારના કાયદાથી જ મજુર વર્ગનો વિજય જાહેર કરવાનું તેને આવશ્યક જણાય અને જમીનની માલેકી કાયદાથી રદ કરી નાંખવામાં આવે.

એટલે જમીનની માલેકીમાં ભાગીદાર બનવામાં રહેલા અન્યાયનો ખ્યાલ મજુર વર્ગમાં ઉત્પન્ન થાય તેને પરિણામે, જમીનની માલેકીની સંસ્થામાં વિવિધ પ્રકારના ફેરફાર થાય અથવા થવા જ જોઇએ. કેવા ફેરફાર થશે તે વિષે અત્યારે ચોક્કસ કહેવું મુશ્કેલ છે. પણ એક વાત નક્કી છે કે આ પ્રશ્નની બાબતમાં પરમાત્માની અથવા પોતાના અંતરાત્માની ઇચ્છા અનુસાર સાચા દિલથી થયેલો મનુષ્યનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ નહિ જાય.

ઘણા લોકોને નાપસંદ હોય એવું કાર્ય કરવાનું જ્યારે આવી પડે છે ત્યારે માણસો ઘણીવાર કહે છે, "આટલા બધાની વિરુદ્ધ આપણા એકલાથી શું બની શકે?" આવા લોકો એમ

ધારે છે કે કોઈ પણ કાર્યની ફતેહ, એ કાર્ય સહુ કરે અથવા કાંઈ નહિ તો ઘણા કરે એમાં રહેલી છે. પરંતુ ઘણા હોવાની જરૂર તો ફક્ત ખરાબ કાર્યને માટે જ હોય છે. સારા કામ માટે તો એક પણ પૂરતો છે, કારણ જે સત્કાર્ય કરે છે તેને હમેશાં ઈશ્વરનો હાથ હોય છે અને જેને ઈશ્વરનો હાથ છે તેની સાથે મોડા વ્હેલા સહુ મનુષ્યો આવવાના.

એટલે સમગ્રનો વિચાર કરતાં એટલું નક્કી છે કે મજુર વર્ગની સ્થિતિમાં સુધારો ત્યારે જ થશે, જ્યારે તેઓ પરમાત્માની અથવા તેમના અંતરાત્માની ઈચ્છા મુજબ વધુ ને વધુ વર્તતા થઈ જશે; એટલે કે આજ સુધી વર્ત્યા છે તે કરતાં વધારે નીતિને માર્ગે વર્તતા થઈ જશે.

૧૧

મજુર લોકોએ મારામારી અને બંડ કરીને છુટા થવાના પ્રયત્નો કરેલા છે, પણ તેમનો ઉદ્દેશ સધાયો નથી. તેઓએ સમાજસત્તાવાદની રીતોથી—એટલે કે સંઘો સ્થાપીને, હડતાલો પાડીને, સરઘસો વગેરેના દેખાવો કરીને તથા પાર્લમેન્ટમાં પોતાના પ્રતિનિધિઓ ચુંટીને છુટા થવાના પ્રયત્નો કર્યા છે. બહુ બહુ તો આ બધાથી તેમની દુર્દશામાંથી તે વખત પૂરતી રાહત તેમને મળી છે. પરંતુ આ ઉપાયો તેમને છુટા કરી શક્યા નથી. એટલું જ નહિ પણ તેમની ગુલામીને આ ઉપાયોએ વધારે સજ્જડ બનાવી છે.

જમીનની ખાનગી માલેકીની પ્રથા જેને મજુર લોકો પોતે જ ધિક્કારે છે તેમાં રહેલા અન્યાયને ટકાવીને મજુર લોકોએ—દરેકે પોતપોતાની મેળે—છુટા થવાના પ્રયત્નો કર્યા છે અને કરે છે. અને આવી રીતે એક દુષ્કૃત્યમાં ભાગીદાર બનવાથી કેટલાકની સ્થિતિ—અને તેય હમેશાં તથા લાંબા કાળને માટે નહિ—કદાચ સુધરે તો તેના બદલામાં બીજા ઘણાની બગડે છે. આનું કારણ એ છે કે પોતા પ્રત્યે જેવું વર્તન આપણે ઇચ્છીએ તેવું વર્તન અન્ય પ્રત્યે આપણે રાખવું જોઇએ * એ નિયમને અનુસરીને વર્તવાથી જ માણસની સ્થિતિ—એક માણસની નહિ, પણ માનવસમાજની સ્થિતિ—કાયમની સુધરી શકે. અને અત્યાર સુધી મજુર લોકોએ જે ત્રણ રીતો અખત્યાર કરી છે તે ત્રણ રીતો આ નિયમથી વિરુદ્ધ છે.

બંડની રીત વિચારીએ. વારસામાં મળેલી અથવા બચત રકમમાંથી ખરીદેલી જમીનને પોતાની ખાનગી મીલકત માનનાર સામે બળનો ઉપયોગ કરવો એ પોતા પ્રત્યે જેવું વર્તન ઇચ્છીએ એવું અન્ય પ્રત્યે રાખવાના નિયમથી વિરુદ્ધ છે. બંડમાં ભાગ લેતો એક પણ માણસ એવું ઇચ્છતો નથી કે જે મીલકતને તે પોતાની માનતો હોય તે તેની પાસેથી છીનવી લેવામાં આવે. આ રીતમાં ખાસ દોષ તો એ છે કે આવી રીતે ઝુંટવી લેવામાં ક્રૂરતા અને હિંસા રહેલાં છે.

બીજું, સમાજસત્તાવાદનો આખો કાર્યક્રમ પોતા પ્રત્યે જેવું વર્તન ઇચ્છીએ તેવું અન્ય પ્રત્યે રાખવાના નિયમથી ઓછો

---

* સરખાવો आत्मवत् सर्व भूतेषु यः पश्यति स पश्यति ।

વિરુદ્ધ નથી. તેમનો કાર્યક્રમ આ નિયમ અનુસાર નથી તેનું એક કારણ તો એ છે, કે એ કાર્યક્રમનો પાયો વર્ગ વર્ગ વચ્ચેના ઝઘડા ઉપર મંડાયલો છે. મજુર વર્ગમાં માલેકો પ્રત્યે તથા મજુરી નહિ કરનાર વર્ગ પ્રત્યે દ્વેષની લાગણી તે પોષે છે. એવી લાગણી માલેકોમાં મજુર વર્ગ પ્રત્યે હોય તો તે બીલકુલ ઇષ્ટ ન ગણાય. આ કાર્યક્રમ ઉપલા નિયમથી વિરુદ્ધ છે તેનું બીજું કારણ એ છે, કે હડતાલ દરમ્યાન મજુર લોકોને હડતાલની ફતેહ માટે પોતાના જ વર્ગના મજુરો અથવા તો જે પરદેશી મજુરો તેમનું સ્થાન લેવા ઇચ્છે તેમના પ્રત્યે બળજોરી વાપરવાની ફરજ પડે છે.

વળી, આ શિક્ષણ, પોતાની પ્રત્યે જેવું વર્તન ઇચ્છીએ તેવું અન્ય પ્રત્યે રાખીએ એ નિયમની સાથે મેળ વિનાનું છે એટલું જ નહિ પણ ઉઘાડું અનીતિમય છે. કારણ, આ શિક્ષણ પ્રમાણે તો મિલો, કારખાનાં ઇત્યાદિ તમામ મજુરીનાં સાધનોનો કબજો મજુરોને મળવો જોઇએ. દરેક કારખાનું એ મજુરોની મજુરીનું ફળ છે. પણ કેવળ આ જમાનાના જ મજુરો, જેમણે કારખાનાની ખોલવણી કરી, તે બાંધવા સારૂ સાહિત્યો તૈયાર કર્યાં તથા તેના બાંધકામમાં ભાગ લીધો એટલા જ મજુરોની મજુરી તેમાં નથી. તેમાં તો ભૂતકાળની કેટલીએ પેઢીના મજુરો—જેમની મજુરી વગર કારખાનું અસ્તિત્વમાં આવત જ નહિ—તેમની શારીરિક અને માનસિક શક્તિ ખર્ચાયલી છે. એટલે અમુક કારખાનાની સ્થાપનામાં આવા કેટલા કેટલા માણસોએ સહકાર કર્યો હશે તેનું પ્રમાણ નક્કી કરવું બીલકુલ શક્ય નથી. આમ સમાજસત્તાવાદીઓના પોતાના જ શિક્ષણ ઉપરથી એમ ફલિત

થાય છે કે કારખાનાં ઇત્યાદિનો કબજો કેવળ મજુરોને ન મળવો જોઇએ. પણ જમીનની માફક તે આખા રાષ્ટ્રની સામુદાયિક મીલકત ગણાવાં જોઇએ. કારખાનાંના પ્રશ્નમાં અને જમીનના પ્રશ્નમાં ફેર એટલો જ છે, કે મજુરીનાં બીજાં સાધનો સામુદાયિક બની શકે તેની રાહ જોયા પહેલાં, જમીનની ખાનગી માલેકી તો તરત નાબુદ થઇ શકે એમ છે. કારખાનાં કાયદેસર રીતે રાષ્ટ્રની મીલકત ત્યારે જ બની શકે જ્યારે સમાજસત્તાવાદી-ઓનું એ સાચું ન પડી શકે એવું સ્વપ્નું સાચું પડી જાય અને મજુરીનાં તમામ સાધનો—અક્ષરશઃ તમામ સાધનો સામુદાયિક બની જાય. સમાજસત્તાવાદીઓમાંનો મ્હોટો ભાગ ધારે છે તેમ તેના હાલના માલેકો પાસેથી કારખાનાંનો કબજો છોડાવી પોતે તે હસ્તગત કરશે તેથી કશું વળવાનું નથી. માલેકને કારખાનાનો કબજો રાખવાનો કશો અધિકાર નથી, પણ સાથે સાથે જ્યાં સુધી મજુરીનાં તમામ સાહિત્યોને સામુદાયિક બનાવવાનું અશક્ય કાર્ય શક્ય નથી બન્યું ત્યાં સુધી મજુરોને પણ તેનો કબજો લેવાનો એટલો જ થોડો અધિકાર છે.

તેથી હું કહું છું, કે જે શિક્ષણ એવી આજ્ઞા આપે છે કે જે કારખાનામાં મજુરો કામ કરે છે તેનો કબજો, મજુરીનાં તમામ સાહિત્યોને સામુદાયિક બનાવ્યા પહેલાં તેમને મળશે એ શિક્ષણ પોતા પ્રત્યે જેવું વર્તન ઇચ્છીએ તેવું અન્ય પ્રત્યે રાખવાના સુવર્ણ નિયમથી વિરુદ્ધ છે એટલું જ નહિ પણ ચોકખું અનીતિમય છે.

આજ પ્રમાણે મજુર વર્ગ સૈનિક થઇ બળાત્કારમાં ભાગ લઇને અથવા ભાડુતી મજુરી કરીને અથવા જમીન

ગણોતે લઇને જમીનની ખાનગી માલેકીની પ્રથાને ટેકો આપે છે તે આ નિયમથી વિરુદ્ધ છે. જમીનની ખાનગી માલેકી આવી રીતે ટકાવવી એ આ નિયમથી એટલા માટે વિરુદ્ધ છે, કે જે એ પ્રથાનો આશ્રય લે તે પોતાની સ્થિતિ તત્કાળ પૂરતી સુધારી શકે છે, પરંતુ બીજા મજુર લોકોની સ્થિતિ વિશેષે બગાડે છે.

માટે, મજુર લોકોએ પોતાના છુટકારા માટે જે જે સાધનો અત્યાર સુધી વાપર્યાં છે—સીધી બળજોરી, સમાજસત્તાવાદ પ્રમાણેની હિલચાલ અને અલગ અલગ વ્યક્તિઓએ પોતાના લાભને અર્થે જમીનદારી પદ્ધતિના અન્યાયને ટેકો આપ્યો છે તે—એમાંના કોઇથી તેમનો ઉદ્દેશ સધાયો નથી. કારણ નીતિના મૂળભૂત સિદ્ધાન્ત સાથે આ બધા ઉપાયોનો મેળ નથી. એ સિદ્ધાન્ત એ છે કે પોતાના પ્રત્યે તું જેવું વર્તન ઇચ્છે તેવું અન્ય પ્રત્યે રાખ.

મજુર વર્ગને તેમની ગુલામીમાંથી છુટવા માટે કોઇ જાતનો ખાસ પુરુષાર્થ પણ કરવાની જરૂર નથી. તેમણે આ પાપમાંથી કેવળ મુક્ત રહેવાની જરૂર છે, એવું સમજીને કે એવી રીતના પાપકર્મનો ત્યાગ કરવો એ ન્યાય્ય અને નીતિમય છે, એટલે કે પરમાત્માની ઇચ્છાનુસાર છે.

૧૨

પરંતુ આ બધાના જવાબમાં લોક તો કહેશે કે "સંજોગોનો તો વિચાર કરો!"

"જમીનની ખાનગી માલેકી ગેરકાયદે છે એ વિષે માણસની ગમે તેટલી પાકી ખાતરી થઇ જાય, પરંતુ એ સૈનિક હોય તો જ્યાં મોકલે ત્યાં ન જવાનું અથવા તો જમીનદારની જમીન ઉપર કામ કરવાની ના પાડવાનું એને માટે ભારે મુશ્કેલીની વાત છે. કારણ એ કામમાંથી તો એનાં ભૂખ્યાં છોકરાંને ખાવાનું મળે છે. વળી કોઇ ખેડુત પાસે પોતાનાં બૈરાંછોકરાંનું ભરણપોષણ કરવા જેટલી જમીન હોય નહિ તો પછી બીજી વધારે જમીન ગણોતે લીધા સિવાય એનો છૂટકો શો?" વાત સાચી છે કે આ બન્ને વાતો બહુ મુશ્કેલીની છે, પરંતુ ખોટાં કામનો ત્યાગ કરવામાં એવી મુશ્કેલી તો હમેશાં રહેલી જ છે. છતાં લોકો ખોટાં કામથી ભાગતા રહે છે. વળી આ ખોટા કામનો ત્યાગ કરવો એ તો બીજાં ઘણાં ખોટાં કામના ત્યાગ કરતાં સહેલી વાત છે. કારણ આમાં તો ખોટાં કામમાંથી નીપજતું નુકસાન—જમીન પચાવી બેસવામાં ભાગીદારી ભરવી તે—બીજાં ઘણાં ખોટાં કામો જેથી માણસો અળગા રહે છે તેના કરતાં વધારે ખુલ્લાં છે. ખેડુતોની સામે લશ્કર મોકલવાનો હુકમ છોડવામાં આવે ત્યારે એ લશ્કરમાં ભાગ લેવાની ના પાડવાની વાત જવા દઇએ. એ વાત સાચી છે કે આવી રીતે ના પાડવામાં ખાસ હિમત તથા ભોગ આપવાની તૈયારીની જરૂર છે અને દરેક માણસ એટલું કરી શકે નહિ. ત્યારે વાત એ પણ છે કે આવી રીતે ના

પાડવાના પ્રસંગ ક્વચિતજ આવે છે. પરંતુ જમીનદારની જમીન ઉપર કામ ન કરવું, અથવા એની જમીન ગણોતે ન લેવી, તેમાં બહુ થોડા પુરુષાર્થની અને ત્યાગવૃત્તિની જરૂર છે. જો એકવાર બધા મજુરી કરનારા બરાબર સમજી જાય કે જમીનદારને માટે કામ કરવું અથવા તેની જમીન ગણોતે રાખવી એ પાપ છે; તો પછી જમીન ઉપર કામ કરનારા તથા જમીન ગણોતે રાખનારા માણસો દહાડે દહાડે ઓછા જ મળવાના. કરોડો માણસો એવા પડ્યા છે કે જેઓ જમીનદારની જમીન વિના પોતાનો ગુજારો ચલાવે છે. પોતાના દેશમાં કે પરદેશમાં અનેક પ્રકારે વેપાર રોજગાર કે કાંઈ ધંધોધારી કરી પોતાનું પેટીઉં તેઓ કૂટી કહાડે છે. વળી જે લોકો પોતાનાં ઘરબાર છોડીને નવાં સ્થળોએ જવા તૈયાર છે તેમને તો જમીનદારોની જમીનની કશી જરૂર નથી. ત્યાં તો તેમને પૂરતી જમીન મળી શકે એમ હોય છે. ત્યાં ગરીબી હાલતમાં રહેવાને બદલે તેઓ તવંગર થાય છે અને જે ગરીબીને લઇ દેશાંતર કરવું પડ્યું તેનાં દુઃખ પણ વીસરી જવાય છે. વળી જે ખેડુતો ખેતીના કામમાં પ્રવીણ હોઈ જમીનદારની જમીન ઉપર મજુરી કર્યા સિવાય અથવા તેની જમીન ગણોતે રાખ્યા સિવાય પોતાની થોડી જમીનમાંથી પણ ગુજરાન ચલાવી શકે એમ હોય તેઓ મજુરી માટે જમીનદાર ઉપર કે તેની જમીન ઉપર જરાય પરાવલંબી નથી. આ ઉપરાંત જમીનદારોને પરાધીન નહિ એવા હજારો લોકો પડેલા છે—જેઓ ધાર્મિક ખ્રિસ્તીનું જીવન ગાળે છે તેઓ. દરેક પોતપોતાનું કામ કરે એમ નહિ પણ એકબીજાને મદદરૂપ બનીને તેઓ રહે છે.

જ્યાં સમાજ પરસ્પર કલહના પાશવ નિયમાનુસાર રહેતો

હોય ત્યાંજ તંગી હોઈ શકે. સાચા ખ્રિસ્તી સમાજમાં કશી તંગી હોવી ન જોઇએ. પોતાની પાસે જે હોય તે અંદર અંદર બરાબર વ્હેંચી લેતાં લોકો શીખ્યા કે પછી દરેકને જોઇએ તેટલું મળી રહેવાનું અને તે ઉપરાંત થોડું વધવાનું. જે લોકો ઇશુનો ઉપદેશ સાંભળતા હતા તે જ્યારે ભૂખ્યા થયા અને ઇશુને ખબર પડી કે કેટલાક પાસે ખાવાનું છે ત્યારે તેણે બધાને ગોળકુંડાળામાં બેસી જવાનું કહ્યું અને જેમની પાસે ખાવાનું હોય તેમને એક પછી એક પોતાના પડોશીને તે આપવાનું કહ્યું, એ રીતે કે તેઓ પોતાની ભૂખ મટાડીને પોતાની પછીનાને આપે. આમ પૂરતું પૂરતું બધાને જોઇએ તેટલું ખાવાનું મળી ગયું અને પુષ્કળ વધ્યું.

જે સમાજ આ રીતે વર્તે તે સમાજમાં તંગી રહે જ નહિ અને ત્યાં માણસોને જમીનદારની જમીન પર મજુરી ન કરવી પડે કે તેની જમીન ગણોતે પણ ન રાખવી પડે. એટલે પોતાના ભાઇને નુકસાનકારક એવું કોઇ કાર્ય કરવાના બચાવ માટે તંગી એ પૂરતું કારણ હમેશાં હોઈ શકે નહિ.

અત્યારે મજુરો જમીનદારને ત્યાં મજુરી કરવા જાય છે અથવા તેમની જમીન ગણોતે રાખે છે તેનું કારણ એટલું જ છે કે આ કાર્યમાં જે પાપ રહેલું છે તે બધા સમજતા નથી તથા તે કાર્યથી પોતાના ભાઇઓને તથા પોતાની જાતને તેઓ કેટલું નુકસાન કરી રહ્યા છે તેનો તેમને ખ્યાલ નથી. જમીનની ખાનગી માલકીમાં ભાગીદાર બનવાનાં પરિણામો કેટલાં ઉંડા આવે છે તે વધારે લોકો જેમ જેમ સમજશે અને જેમ જેમ વધારે સારી રીતે સમજશે તેમ તેમ કામ

નહિ કરનારાઓની સત્તા કામ કરનારાઓ ઉપરથી સ્વાભાવિક રીતે ઘટશે.

૧૩

કામ કરનારાઓની સ્થિતિ સુધારવાનો રામબાણ ઉપાય—અને તેય પાછો પરમાત્માની ઇચ્છાને અનુસરે તેવો—માત્ર એક જ છે. જમીનદારો જમીન પચાવીને બેઠા છે તેમના હાથમાંથી જમીન છોડવવી. જમીન આ પ્રમાણે છુટી કરવાનું, મજુરો જમીનદારની જમીન પર કામ કરવા તથા જમીન ગણોતે રાખવા ના પાડે તેથી બની શકે તેવું છે. પણ મજુર વર્ગ એટલું જાણે કે તેમનું કલ્યાણ જમીનદારોના હાથમાંથી જમીન છુટે તેમાં રહેલું છે તથા તે છોડવવાનો ઉપાય મજુરો પોતાના જાત ભાઇઓ ઉપર બળજોરી ન કરે તથા જમીનદારની જમીન પર કામ કરવા અને જમીન ગણોતે રાખવા ના પાડે તેમાં રહેલો છે એટલું બસ નથી. આ ઉપરાંત જમીનદારના હાથમાંથી જમીન છુટે ત્યારે તેની વ્યવસ્થા શી રીતે કરવી—મજુરોમાં એ જમીનની વહેંચણી શી રીતે કરવી એ પણ મજુર લોકોએ જાણવું જરૂરનું છે.

આપણામાંના ઘણા એમ ધારે છે કે કામ નહિ કરનારા પાસેથી જમીન છોડવવી એટલું જ બસ છે. પછી સૌ રૂડાં વાનાં થશે. પણ તેમ નથી. શ્રમ નહિ કરનારા પાસેથી જમીન લઇને શ્રમ કરનારાને આપો એમ કહેવું સહેલું છે. પરંતુ ન્યાય બરાબર

થાય અને તવંગર લોકો ફરી પાછા ઘણી જમીન ખરીદ કરી શકે નહિ અને મજુરોને પોતાની સત્તા તળે લઈ શકે નહિ એવું કરવું શી રીતે? કેટલાકની કલ્પના એવી છે કે દરેક મજુર અથવા મજુરના સમુદાયને મોજ આવે ત્યાં ફરવાની અને મોજ આવે તે જમીન ખેડવાની છુટ હોય. પુરાણા જમાનામાં એવું હતું અને અત્યારે કોસૅક લોકોમાં છે. પણ તેવું ત્યારે જ શક્ય હોય જ્યારે વસ્તી ખૂબ ઓછી હોય અને જમીન પુષ્કળ પડી હોય અને તે બધી વળી સરખા કસવાળી હોય. પરંતુ વસ્તી વધારે હોય અને જમીન ઓછા વધતા કસવાળી હોય ત્યારે તેની વહેંચણી કરવાની બીજી કોઈ રીત શોધી કહાડવી એ જરૂરનું છે. ત્યારે માણસની સંખ્યાવાર તેને વહેંચી નાંખવા? પરંતુ આમ કરીએ તો તો જેમને ખેતી કરતાં ન આવડતી હોય તેવાના હાથમાં પણ જમીન આવે અને આવા કામ નહિ કરનારા પોતાની જમીન સાંથે દે અથવા તવંગર માણસને વેચી દે. એટલે વળી જાતે કામ નહિ કરનારો અને પુષ્કળ જમીનની માલકી ધરાવનારો વર્ગ ઉભો થાય. ત્યારે કામ નહિ કરનારાઓને જમીન વેચવાની અથવા સાંથે આપવાની મના કરીએ? પરંતુ તેમ કરવાથી તો જે લોકો કામ નહિ કરવા ઇચ્છતા હોય અથવા કામ કરી નહિ શકતા હોય તેમની જમીન પડતર રહેશે. આ ઉપરાંત મનુષ્યની સંખ્યા પ્રમાણે જમીન વહેંચી નાંખો તો પણ જમીન હમેશાં સરખા કસવાળી ન હોઈ ભાગ સરખા શી રીતે પાડી શકાશે? કોઈ જમીન બહુ ફળદ્રૂપ હોય, કોઇ ઉજડ વેરાન હોય, કોઈ ભેજવાળી હોય, કોઈ શહેરની પાસે હોઇ તેમાંથી એકરે હજાર રૂપીઆ નફો મળે તો કોઈ દૂર હોઈ તેમાંથી કશો નફો ન મળે. ત્યારે જાતે

કામ નહિ કરનારાના કબજામાં જમીન ફરી પાછી ન આવી પડે, કોઇના હિતને નુકસાન ન થાય અને કજીઆ કંકાસ કે લડાઇ ઝઘડા ઉભા ન થાય તેવી રીતે જમીન શી રીતે વહેંચવી? આ પ્રશ્નનો વિચાર તથા તેનું નિરાકરણ લોકોએ ઘણો વખત થયાં કર્યાં કીધું છે અને કામ કરનારાઓમાં બરાબર વહેંચણી થાય તે માટે ઘણી યોજનાઓ રચાયલી છે.

જમીન બધાની સામાન્ય મીલકત ગણાય અને બધા સાથે તેના ઉપર કામ કરે એવી સમાજરચનાની ઘણી યોજનાઓ છે.

નીચેની યોજનાઓ વિષે હું માહિતગાર છું:

એક યોજના સ્કૉટલૅન્ડના વતની વિલિયમ ઓજીલ્વી જે ૧૮ મી સદીમાં થઇ ગયો તેની છે. ઓજીલ્વી કહે છે, કે આ પૃથ્વી ઉપર જન્મેલા દરેક મનુષ્યને તે ઉપર રહેવાનો અને તેની પેદાશમાંથી પોતાનો ગુજારો ચલાવવાનો નિર્વિવાદ હક છે. કેટલાક માણસો ખૂબ જમીન પોતાની ખાનગી મીલકત તરીકે કબજે કરી બેસે અને મનુષ્ય માત્રના આ સ્વાભાવિક હકમાં અટકાયત કરે એ ખોટું છે. દરેક માણસને પોતાને હિસ્સે આવે તેટલી જમીન ભોગવવાનો હક હોવો જ જોઇએ. કોઇની પાસે પોતાના હિસ્સામાં આવી શકે તે કરતાં વધારે જમીન હોય અને તેમાંથી પોતે લાભ ઉઠાવતો હોય અને તેના ખરા હકદાર તે જમીનની માગણી ના કરતા હોય તો આવા કબજેદારે જમીનના વાપર બદલ રાજ્યને વધારાનો કર આપવો જોઇએ.

ત્યારબાદ થોડાં વર્ષો પછી થઇ ગયેલા ટૉમસ સ્પેન્સ ક્ષિટને આ પ્રશ્નનો ઉકેલ જુદી રીતે બતાવ્યો છે. તે કહે છે, કે

તમામ જમીન ગામની અથવા તાલુકાની મીલકત ગણાય અને ગામ કે તાલુકો પોતાને ફાવે તેમ તેની વ્યવસ્થા કરે. આ પ્રમાણે જમીન ઉપર વ્યક્તિની ખાનગી માલકીની વાત તદ્દન નીકળી જાય.

એક વખત ૧૭૮૮માં હેડન બ્રિજ આગળ સ્પેન્સને એક પ્રસંગ બન્યો હતો તેમાંથી તેના દૃષ્ટિબિન્દુનું સુંદર ઉદાહરણ મળે છે. સ્પેન્સ એને 'વન વિનોદ' કહે છે. તે વર્ણવે છે:

"એક વાર જંગલમાં હું એકલો શીંગ વીણતો હતો. એટલામાં ઝાડીની પાછળથી ચડપ દઇને તે જંગલનો રખવાળ આવી પહોંચ્યો. મને પૂછયું: "શું કરો છો?" મેં જવાબ આપ્યો: "શીંગ વીણું છું"

તેણે કહ્યું: "હં, શીંગ વીણો છો! શાહુકારી તો સા ! કરો છો."

મેં કહ્યું: "એમાં શું છે? વાંદરાં કે ખીસકોલીને શીંગ ખાતાં તમે રોકી શકો છો? અને હું શું એ પ્રાણીઓ કરતાં ઉતરતા પ્રકારનો છું અથવા તો મને શું ઓછા હક છે? પણ મને આમ આવીને રોકનારા તમે કોણ છો?" તેણે કહ્યું: "હું કોણ છું એ તમને હમણાં જ બતાવી આપું છું. જંગલમાં ઘુસી જવા માટે જફ્તી બાંધીશ ત્યારે બધી ખબર પડી જશે"

મેં જવાબ આપ્યો: "પણ અહીં આવીને કોણે ખેડ કરી હતી અથવા તો રોપણી કરી હતી કે હું અહીં ઘુસી ગયો કહેવાઉં? આ શીંગ તો કુદરતની આપોઆપ મળતી બક્ષિસ છે. પશુ કે માનવી જેની મોજ આવે તે વીણીને ખાય. જંગલ સાર્વજનિક છે."

તેણે કહ્યું: "પણ હું કહું છું કે આ જંગલ સાર્વજનિક નથી. પૉર્ટલૅન્ડના ડાકોરની માલેકીનું એ છે."

મેં કહ્યું: ઘણી ખમા પૉર્ટલૅન્ડના ડાકોરને. પણ કુદરત તો જેટલો મને પીછાને છે તેટલો જ તેને પીછાને છે. અને કુદરતના ભંડારમાં તો કાયદો એવો છે, કે 'વહેલો તે પહેલો.' એટલે પૉર્ટલૅન્ડના ડાકોરને આ શીંગો જોઇતી હોય તો તેણે તે માટે ત્વરા કરવી ઘટે છે.

અંતમાં, સ્પેન્સ કહે છે કે: જે દેશમાં હું એક શીંગ પણ વીણી ન શકું, એ દેશનું રક્ષણ કરવાનું મને કહેવામાં આવે તો હું તો બંદૂકડી દૂર ફેંકીને ઉભો રહું. હું તો કહું કે પૉર્ટલૅન્ડના ડાકોર જેવા, જેઓ દેશની જમીન ઉપર હક ધરાવે છે તેઓ આવીને દેશનું રક્ષણ કરે."

આજ પ્રમાણે 'બુદ્ધિનો જમાનો' તથા 'મનુષ્યના અધિકાર'ના નામાંકિત લેખક ટૉમસ પેઇને આ પ્રશ્નનો ખુલાસો કર્યો છે. એની યોજનાની વિશેષતા એ છે કે જમીનને સાર્વજનિક માલેકીની ગણવી અને તે ઉપરના વ્યક્તિઓના ખાનગી હક ધીમે ધીમે એ રીતે નાબૂદ કરવા કે જમીન ઉપર વારસા હક કહાડી નાંખવો એટલે માલેકના મરણની સાથે જમીન ખાનગી માલેકીની મટીને સાર્વજનિક બની જશે.

ટૉમસ પેઇન પછી ગયા સૈકામાં પૅટ્રિક એડવર્ડ ડવે આ બાબત વિચારી છે અને તે ઉપર લખ્યું છે. ડવની ઉપપત્તિ* (theory) એવી છે કે જમીનની કીંમત બે કારણોને લઇને અંકાય છે. એક તો જમીનના કસને લઇને અને બીજું તે

*તત્ત્વવિવેકથી કરેલો ખુલાસો.

ઉપર ખર્ચવામાં આવેલા શ્રમને લઇને. જમીન ઉપર ખર્ચાયેલા શ્રમને લઇને કીમતમાં જે વધારો થાય, તે ખાનગી વ્યક્તિની મીલકત હોઇ શકે. પરંતુ જમીનના કસને લીધે તેની જે કીમત છે તે તો આખા રાષ્ટ્રની માલેકીની છે અને આજે જેમ ચાલી રહ્યું છે તેમ તેના ઉપર કદી ખાનગી વ્યક્તિની માલેકી હોઇ શકે નહિ. તે તો આખા રાષ્ટ્રની સાર્વજનિક મીલકત જ ગણાય.

જપાનની 'લૅન્ડ–રીક્લેઇમિંગ સોસાઇટી'ની યોજના પણ આના જેવી જ છે. એ યોજનાનો સાર એ છે કે દરેક માણસને જમીનનો પોતાને હિસ્સે આવતો ભાગ રાખવાનો અધિકાર છે. તેને માટે મુકરર કરેલો કર ભરવાને તે કબૂલ થવો જોઇએ. પછી જેની પાસે વધારે જમીન હોય તેની પાસેથી પોતાના હકની જમીનની તે માગણી કરી શકે.

પરંતુ મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે સૌ સહુથી ન્યાયી અને વ્યવહારૂ યોજના હેન્રી જ્યૉર્જની છે.

૧૪

આવી જેટલી યોજનાઓનો મને પરિચય છે તેમાં હું પોતે તો હેન્રી જ્યૉર્જની યોજના વધારેમાં વધારે ન્યાયી, કલ્યાણકારક અને તે બધા ઉપરાંત વધારેમાં વધારે વ્યવહારૂ માનું છું. ટુંકાણમાં તેનું નિદર્શન આમ થઇ શકેઃ ધારો કે અમુક સ્થળે તમામ જમીન બે જમીનદારોના હાથમાં છે. એક જમીનદાર બહુ શ્રીમંત છે અને પરગામ વસે છે. બીજો બહુ શ્રીમંત નથી.

પોતે ગામમાં જ રહે છે અને પોતાની આગવી થોડી થોડી જમીન જેમની પાસે છે એવા સો ખેડુતને પોતાની જમીન તે ખેડવા આપે છે. આ ઉપરાંત એજ સ્થળે છુટક મજુરો પણ રહે છે તથા કારીગરો, વેપારીઓ અને અમલદારો એવા જમીન વગરના કુંડીબંધ માણસો રહે છે. હવે ધારો કે આ સ્થળે રહેનારા તમામ માણસો એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે તમામ જમીન સાર્વજનિક મીલકત ગણવી જોઇએ. અને પોતાને થયેલી આ પ્રતીતિ અનુસાર જમીનની તેઓએ વહેંચણી કરી નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એમણે શી રીતે કરવું ?

જેમની પાસે જમીન હોય તેમની પાસેથી જમીન છોડાવી લઇ જેને ફાવે તેને તે જમીન વાપરવા દેવી ? એવું તો બની શકશે નહિ. એક જ જમીન ઘણાને વપરાશમાં લેવાની ઇચ્છા થાય અને પછી તેમની વચ્ચેના ઝઘડાનો તો પાર જ ન આવે. બધા ભેગા થઇને ખેડે, કાપણી કરે અને પાક ઉતારી તે વહેંચી લે એવું પણ નહિ બની શકે. એમાં અગવડો ઘણી આવશે. કારણ કેટલાકની પાસે હળ, બળદ, ગાડાં હોય અને કેટલાકની પાસે ન હોય. વળી કેટલાકને ખેતીના કામનો જોઇતો અનુભવ ન હોય; અને કેટલાકને તો એની મુદ્દલ જ માહીતી ન હોય. માણસની સંખ્યા પ્રમાણે અને જમીનના કસનું પ્રમાણ ધ્યાનમાં લઇને જમીન વહેંચી નાંખવી એ પણ બહુ કઠણ વાત છે. આવું કરવાને માટે તો જમીનના તેની જાત અને કસ પ્રમાણે ન્હાના ન્હાના વિભાગ કરી નાંખવા પડે અને પછી દરેકને સારી, મધ્યમ તથા ખરાબ; ખેડવાની, કાપણી કરવાની તથા

જંગલની એમ જુદા જુદા પ્રકારની જમીન આપવી પડે. આમ તો જમીનના ટુકડાની સંખ્યા બહુ જ વધી જાય.

વળી આ પ્રમાણે જમીન વહેંચવામાં બહુ જોખમ રહેલું છે. જેઓને જાતે મજુરી ન કરવી હોય અથવા જેઓ બહુ તંગ હાલતમાં હોય તેઓ પૈસાની ખાતર શ્રીમંત લોકોને પોતાના ભાગની જમીન વેચી દેશે એટલે ફરી પાછા મોટા જમીનદારો ઉભા થશે. એટલા સારૂ આ સ્થળના વતનીઓ એવું નક્કી કરે છે કે: જમીન તો જે લોકોને કબજે હોય તેમના જ કબજામાં રહેવા દેવી. પરંતુ એ જમીનની પેદાશનો અમુક આંકડો ઠરાવીને તેટલી રકમ કબજેદારોએ સાર્વજનિક તીજોરીમાં ભરી દેવી. પેદાશનો આંકડો ઠરાવવામાં જમીન ઉપર લેવાયલા શ્રમને લીધે થએલી પેદાશ ગણત્રીમાં ન લેવી.

માત્ર તેનો કસ અને તેનું સ્થાન એ બેને લીધે થએલો નફો જ ગણત્રીમાં લેવો. પછી આ રકમ સહુએ સરખે ભાગે વહેંચી લેવી.

પરંતુ આવી રીતે જેમની પાસે જમીન હોય તેમની પાસેથી પૈસા એકઠા કરવા અને પછી તે બધા વતનીઓમાં સરખે ભાગે વહેંચી નાંખવા એ બહુ અટપટું છે. વળી બધાજ વતની-ઓને, સાર્વજનિક કાર્યો—જેવાં કે શાળા, મંદિર, આગ હોલ-વવાના બંબા, રસ્તાનું સમારકામ વગેરે--માટે તો પૈસા આપવાના જ હોય છે; અને તે છતાં સાર્વજનિક કાર્ય માટે નાણાં હમેશાં ખુટતાં રહે છે. માટે જમીનની આવકના પૈસા એકઠા કરી, બધા સરખે હિસ્સે વહેંચી લે અને ફરી પાછા કરના રૂપમાં તેમાંથી કાંઇક આપે તેના કરતાં, એવી યોજના રાખવી કે જમીનની

પેદાશની આવી રીતે આંકેલી તમામ રકમ સાર્વજનિક કામ માટે વાપરવી.

આ પ્રમાણે નક્કી કરીને જેને કબજે જેટલી જમીન હોય તેના પ્રમાણમાં તેની પાસેથી રકમ માગવી, ન્હાના ખેડુતો પાસેથી તેની જમીનના પ્રમાણમાં ન્હાની રકમ અને મ્હોટા જમીનદાર પાસેથી તેની જમીનના પ્રમાણમાં મ્હોટી રકમ. જે લોકોની પાસે જમીન નથી હોતી તેમની પાસેથી કાંઈ માગવામાં આવતું નથી, જો કે તેમને પણ જમીનની આવકમાંથી ચાલતી તમામ સાર્વજનિક સંસ્થાઓનો લાભ તો મળે જ છે.

આ ગોઠવણનું પરિણામ એ આવે કે પેલો જમીનદાર જે પોતાના ગામમાં નથી રહેતો અને જમીન ઉપર પોતે કશો શ્રમ નથી કરતો તેને તો જમીનના કર વગેરેને લીધે પોતાને મળતો બધો નફો આપી દેવો પડશે. એને આવો બારે કર ભરીને જમીન રાખવી જ પરવડશે નહિ એટલે તે જમીન છોડી દેવાનો. બીજો જમીનદાર જે પોતે બાહોશ ખેડુત છે તે પણ પોતાની કેટલીક જમીન તો છોડી જ દેશે. પોતે જે જમીન વાપરે તે ઉપર તેની પાસે જે રકમ માગવામાં આવે તે રકમના કરતાં પોતાના શ્રમને લઈને જે જમીનમાંથી કાંઇક વધુ પેદાશ તે કરી શકશે એટલી જ જમીન તે રાખવાનો.

પછી જે ખેડુતો પાસે ઓછી જમીન હશે, અથવા જેઓ પાસે મજુરી કરનારા માણસોના પ્રમાણમાં પૂરતી જમીન નહિ હોય તથા જેઓ પાસે બીલકુલ જમીન નહિ હોય પણ જમીન પર મજુરી કરી ગુજરાન ચલાવવાની ઇચ્છા રાખનારા હશે તેઓ જમીનદારોએ છોડી દીધેલી જમીન રાખશે. એટલે આ

યોજના પ્રમાણે એ સ્થળના તમામ વતનીઓને જમીન ઉપર રહેવાની તથા તેમાંથી ગુજરાન ચલાવવાની તક મળશે. વળી જેઓ જમીન ઉપર કામ કરવાની ઇચ્છાવાળા તથા તેમાંથી કાંઇક લાભ ઉઠાવવાની શક્તિવાળા હશે તેઓજ જમીન રાખશે. દરમ્યાન સ્થાનિક સાર્વજનિક સંસ્થાઓ બહુ સુધારા પર આવી જશે. કારણ આ યોજના મુજબ સાર્વજનિક કાર્ય માટે વધુ નાણાં મળશે. આ બધા ઉપરાંત જમીનની માલેકીનો આ ફેરફાર કોઇ પણ જાતની તકરાર, કજીઆ કંકાસ કે બળજોરી વિના થશે. જે લોકો જમીન ધારણ કરીને તેમાંથી નફો નહિ કહાડી શકે તે પોતાની રાજીખુશીથી જ જમીન છોડી દેશે. આ હેન્રી જ્યોર્જની યોજના છે–જુદાં જુદાં ગજ્યો અથવા આખો માનવ સમાજ પોતપોતાની પરિસ્થિતિને અનુરૂપ બનાવી તેનો અમલ કરી શકે છે.

આ યોજના ન્યાયી તથા કલ્યાણકારી છે. વળી જમીનની માલેકીની પ્રથા ગમે તે પ્રકારની હોય પણ બહેજ તે સહેલાઇથી અમલમાં મૂકી શકાય તેવી છે. એટલે મારા અંગત અભિપ્રાય પ્રમાણે તો આ યોજના સર્વોત્કૃષ્ટ છે.

પરંતુ આ મારો અંગત અભિપ્રાય છે. તે ભૂલભરેલો પણ હોય.

પણ હે મજુર લોકો, જ્યારે જમીનની વહેંચણી કરવાનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે આ અને એવી બીજી બધી યોજનાઓનો તમે જાતે જ વિચાર કરજો. તમને ઉત્તમ લાગે તે યોજના પસંદ કરજો અથવા તો તમે પોતેજ નવી યોજના શોધી કહાડજો.

આ બધી યોજનાઓનું વર્ણન મેં એટલા જ સારૂ કર્યું છે કે તમે જમીનની ખાનગી માલેકીની પ્રથામાં રહેલો અન્યાય સમજો તેની સાથે જમીનની યોગ્ય વહેંચણી કરવામાં કેટલી મુશ્કેલીઓ તથા ગુંચો રહેલી છે તેનો પણ તમને ખ્યાલ આવે અને તેથી કરીને જમીનની વહેંચણી વગર વિચારી રીતે કરી નાંખો નહિ. કારણ તેમ કરવાથી વ્યક્તિઓ તથા સમુદાયો વચ્ચે ઝઘડા ઉભા થવાનો તથા સુધારા કરવા જતાં એક બીજાની જમીન પચાવી પડવાનો સંભવ છે અને તેમ થાય તો તો આજ છે તે કરતાં પણ સ્થિતિ બગડે.

૧૫

હું તમને જે સમજાવવા ઇચ્છું છું તેનો સાર ફરી હું તમને કહી જાઉં. મને મજુર લોકોને મારી પહેલી સલાહ તો એ છે કે તમારે શું જોઇએ છે એ તમે સાફ સાફ સમજી લો. જે ન જોઇતું હોય તે મેળવવાની પંચાતમાં ન પડો. તમારે માત્ર એક વસ્તુની જરૂર છે: છુટી જમીનની, જેના ઉપર તમે રહી શકો અને જેમાંથી તમારો ગુજારો તમે ચલાવી શકો.

બીજી વાત એ છે કે તમારે જે જમીન જોઇએ છે તે શી રીતે મળી શકે તે તમે ચોકખેચોકખું સમજી લો. બંડ કરીને તમને એ મળી શકવાની નથી. પ્રભુ તમને બંડની ઉપાધિમાંથી બચાવી લે. તમારી ચળવળના મ્હોટા દેખાવથી, હડતાળોથી અથવા પાર્લમેન્ટમાં સમાજસત્તાવાદી પ્રતિનિધિઓ જાય તેથી પણ તમને

એ મળવાનું નથી. તમારે એકજ વાત કરવાની છે. જેને તમે પાપ માનો છો તેની સાથે સહકાર ન કરો. એટલે કે લશ્કરમાં જોડાઇ બળજોરીમાં ભાગ ન લો અથવા જમીનદારોની જમીન ઉપર કામ કરીને કે જમીન ગણોતે રાખીને જમીનની ખાનગી માલેકીમાં રહેલા અન્યાયમાં ભાગીદાર ન બનો.

ત્રીજી વાત એ છે, કે એ જમીનની વહેંચણી તમે શી રીતે કરશો તેનો પહેલેથી વિચાર કરી લો. આ બાબતનો ખરો વિચાર બાંધી શકો એ માટે એ ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરનું છે, કે જમીનદારો જમીન છોડી દેશે એટલે એ તમારી મીલકત બની જશે એમ માની બેસવું નહિ. તમારે એ બરાબર સમજી લેવું કે જમીનનો ઉપયોગ ન્યાયની રાહે થઈ શકે અને તેની વહેંચણી સહુ વચ્ચે નિષ્પક્ષ રીતે થાય તેટલા માટે એ ખાસ જરૂરનું છે કે એક તસુ જમીન ઉપર પણ કોઇનો ખાનગી માલેકીનો હક ગણાય નહિ. સૂર્યની ગરમી તથા હવાની માફક જમીન સહુના સાર્વજનિક ઉપભોગની ગણાય તો જ અત્યારની યોજનાઓમાંથી કોઇ મુજબ અથવા તમે બધાએ ભેગા થઇને પસંદ કરેલી કોઈ નવી યોજના મુજબ, તમે કોઇને નુકસાન કે અન્યાય કર્યા સિવાય જમીન સહુ વચ્ચે વહેંચી શકશો.

ચોથી વાત—અને તમારે જે જોઇએ છે તે મેળવવા સારૂ સહુથી મહત્ત્વની વાત—એ છે, કે તમારે બંડ ઉઠાવીને, ક્રાન્તિ કરીને કે સમાજસત્તાવાદીની કોઈ ડિલચાલો દ્વારા રાજ્ય કરનારાઓ સાથે લડવામાં તમારી શક્તિ વાળવી નહિ, પરંતુ સારૂં જીવન ગાળી તમારી પોતાની સ્થિતિ સુધારવાનો પ્રયત્ન

કરવો. લોકો દુઃખી થાય છે એનું કારણ એજ છે કે તેઓ ખરાબ જીવન ગાળે છે. એવું માનવું કે પોતાની દુઃખી દશાનું કારણ આપણા પોતાનામાં જ નહિ પણ બાહ્ય પરિસ્થિતિમાં છે એના કરતાં વધુ નુકસાનકારક બીજો કોઇ ખ્યાલ નથી. એક વખત અમુક વ્યક્તિએ કે સમાજે એમ માની લીધું કે તેમને સહેવાં પડતાં દુઃખ બાહ્ય પરિસ્થિતિમાંથી ઉદ્ભવે છે અને પછી એ બાહ્ય પરિસ્થિતિ બદલવા તેમણે લક્ષ આપવા માંડ્યું તથા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો કે દુઃખ વધવા માંડવાનું. તેથી ઉલટું, કોઇ વ્યક્તિ કે સમાજ સાચી રીતે પોતાના તરફજ વળશે અને પોતામાંથીજ અથવા પોતાની રહેણીકરણીમાંથી પોતાના દુઃખના ઉપાય શોધવાનો પ્રયત્ન કરશે એટલે તેને દુઃખનાં કારણો તરત જડશે અને તેનાં દુઃખ પણ ટળશે.

બાઇબલમાં લખ્યું છે કે "પ્રથમ તું ઇશ્વરના રાજ અને તેનું સત્ય શોધ, પછી તને બધું મળી આવશે." માનવ જીવનનો આ મૂળભૂત નિયમ છે. ઇશ્વરી સંકેતથી વિરુદ્ધ એવું ખરાબ જીવન ગાળો, પછી ચાહે તેટલી મહેનત કરો પણ જે કલ્યાણની શોધમાં તમે છો તે નહિ જ મળે. પ્રભુની ઇચ્છાને અનુકૂળ એવું શુદ્ધ અને નીતિમય જીવન ગાળો પછી કલ્યાણની પ્રાપ્તિ માટે કોઇ ખાસ પ્રયત્ન કર્યા વિના પણ આપોઆપ એ તમને આવી મળશે; અને તમારી કલ્પનામાં પણ નહિ હોય એ રસ્તે તમને તે મળશે. આપણે માનીએ કે અમુક બારણાની પાછળ આપણી જોઇતી વસ્તુ પડેલી છે, વળી આપણી પાછળ ઉભેલું મોટું ટોળું તે બારણા તરફ આપણને ધકેલતું હોય અને તે બારણા સાથે આપણને કચડી નાંખતું હોય તેવે વખતે તે

બારણું ધકેલીને ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કર્યાં કરવો એ બહુ જ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જેની પાછળ આપણું કલ્યાણ રહેલું આપણે માની લીધું છે એ બારણાને જેમ જેમ વધારે ધકેલી ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ તેમ તેમ તે ઉઘડવાની આશા ઓછી થતી જાય છે. કારણ એ બારણું તો ધકેલવાનું નહિ પણ આપણી તરફ ખેંચીને ઉઘાડવાનું હોય છે.

એટલે કલ્યાણની પ્રાપ્તિને માટે માણસે બાહ્ય પરિસ્થિતિ સુધારવાની પંચાતમાં પડવાની જરૂર નથી. પોતાની જાતને જ સુધારવાની છે. પોતે કાંઇ ખોટું કરતો હોય તો તે કરતાં અટકવું અને સારૂં ન કરતો હોય તો તે કરતા થઇ જવું. માણસને સાચા કલ્યાણ તરફ લઈ જનારાં જે બારણાં છે તે હમેશ પોતાની તરફ જ ઉઘાડવાનાં હોય છે.

આપણે કહીએ છીએ કે મજુરોને સરકારે અથવા તવંગર લોકોએ ગુલામીમાં જકડયા છે. પણ આ સરકાર અને તવંગર લોકો પણ ક્યાંથી આવ્યા છે? શું તે એવા રાક્ષસી બળવાળા છે કે તેમનામાંનો એકેક કુંડી કુંડી કે સેંકડો સેંકડો મજુરોને કબજે રાખી શકે? શું તેમની સંખ્યા અતિ ઘણી મ્હોટી છે અને મજુરોની સંખ્યા બહુ ન્હાની છે? અથવા શું આ રાજ્ય કરનારા અને તવંગર લોકોને જ બધું કામ કરતાં અને મનુષ્યને જોઇતી બધી વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરતાં આવડે છે? આ ત્રણમાંની એકકે વસ્તુ નથી. એ માણસો રાક્ષસી બળવાળા નથી જ. ઉલટા અશક્ત થઈ ગયેલા બળહીન મનુષ્યો છે. તેમની સંખ્યા વધારે નથી એટલું જ નહિ પણ મજુરો કરતાં તો સેંકડોગણી ન્હાની છે. અને સમાજને જોઇતી વસ્તુઓ તો

તેઓ નહિ પણ મજુર લોકો જ પેદા કરે છે. તેમનામાં તો નથી કશું ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ કે નથી કશું ઉત્પન્ન કરવાની વૃત્તિ. મજુરોએ ઉત્પન્ન કરેલું તેઓ તો બેઠા બેઠા ખાય છે. ત્યારે આ નબળા, આળસુ લોકોની ટોળી, જેનામાં કશું કરવાની શક્તિ કે વૃત્તિ નથી તે શી રીતે કરોડો મજુરો ઉપર સત્તા ચલાવે છે? આનો જવાબ માત્ર એક જ છે. પોતાના જુલમગારો જે ધોરણને અનુસરીને જીવન ગાળે છે તેજ ધોરણ અનુસાર મજુર લોકો પણ રહેવા ઇચ્છે છે. મજુરી નહિ કરનારા એવા રાજ્યકારભારીઓ અને તવંગર લોકો જેટલે દરજ્જે નબળા અને ગરીબોની મજુરીનો લાભ લૂટે છે એટલે દરજ્જે મજુર લોકો નથી લૂંટી શકતા તેનું કારણ એ નથી, કે મજુર લોકો એ વસ્તુને ખરાબ માને છે પરંતુ રાજ્યકારભારીઓ અને તવંગર લોકો બાકીના લોકો કરતાં ચતુર અને લુચ્ચા હોય જે રીતે પોતાનું કાર્ય કઢાડી લે છે એ રીતે મજુર લોકોને કઢાડતાં નથી આવડતું. રાજ્યકારભારીઓ તથા તવંગર લોકોની સત્તા મજુર વર્ગ ઉપર ચાલે છે તેનું કારણ એજ છે કે મજુરો પાછા પોતાના જ ભાઇઓ એવા બીજા મજુર વર્ગ ઉપર પોતાની સત્તા ચલાવવા ઇચ્છા રાખે છે. આમ જીવનનું ધોરણ એકજ જાતનું હોય મજુર લોકો તેમના જાલીમોનો સાચો વિરોધ કરી શકતા નથી. રાજ્યકારભારીઓ તથા તવંગરો તરફથી મજુર લોકોને ગમે તેવા કડવા અનુભવ વેઠવા પડે, છતાં પોતાના અંતરમાં તેઓ જાણે છે કે પોતે પોતાની હાથ નીચેના પ્રત્યે એજ રીતે વર્તવા ઇચ્છે છે અથવા એજ રીતે વર્તે છે. મજુર લોકો પોતેજ એક બીજાને ગુલામ બનાવવાની વૃત્તિથી બદ્ધ છે; તેથી જ બળ અને સત્તાવાળા ચતુર લોકો

તેમને સહજે ગુલામ બનાવી શકે છે. જો મજુર લોકોમાંજ રાજ્ય-કારભારીઓ તથા તવંગર લોકોના જેવાજ, પોતાના પડોશીની જરૂરીયાતોનો લાભ લઈ પોતાનું કલ્યાણ સાધવાનો પ્રયત્ન કરી રહેલા જાલીમો ન હોય; પરંતુ તેઓ બધા એક બીજા સાથે ભાઇ-ચારાથી રહેતા હોય, એક બીજાને સુખદુઃખે યાદ કરતા હોય અને મદદ કરતા હોય તો તેમને કોઇ ગુલામ બનાવી શકે નહિ. માટે રાજ્યકારભારીઓ તથા તવંગરોના જે જે જુલમ તળે મજુર લોકો ફસાઈ રહેલા છે તેમાંથી છુટવાનો તેમને માટે એકજ રસ્તો છે. જીવનનું જે લક્ષ્યબિન્દુ અત્યારે તેઓ રાખે છે તે છોડી દે. 'પૈસો મારો પરમેશ્વર' એ સૂત્રનો ત્યાગ કરી, સાચા પરમેશ્વરને ભજવા માંડે.

તમારા કહેવાતા મિત્રો કહે છે અને તમે પણ-તમારામાંના કેટલાક તો ખરાજ-કહો છો કે વર્તમાન વ્યવસ્થા આખી બદલવાની જરૂર છે. એટલે કે, મજુરીનાં સાહિત્યો તથા જમીન નો કબજો લેવાની અને ચાલુ સરકારને મીટાવી દઇને તેને બદલે બીજી રાજ્યવ્યવસ્થા સ્થાપવાની જરૂર છે. તમે આ વાત માનો છો અને એ ધ્યેયે પહોંચવાની આશા રાખો છો તથા તે માટે પ્રયત્ન કરો છો. પણ ધારો કે તમે ઇચ્છો છો એ મળે. ચાલુ સરકારને ઉથલાવી પાડીને નવી રાજ્યવ્યવસ્થા સ્થાપો તથા કારખાનાં, ખાણો અને જમીનનો કબજો લો, તોપણ નવા રાજ્યતંત્રમાં જે માણસો આવશે તે જુના ધોરણથી જુદા ધોરણે ચાલશે એમ તમે શી રીતે માની લો છો? અને એ લોકો જો એજ ધોરણ પ્રમાણે ચાલવા ઇચ્છતા હશે તો પછી પોતાની સત્તા ટકાવી રાખવાને જ નહિ, પણ મજબૂત કરવાને પણ તેઓ

પ્રયત્ન કરવાના, અને પોતાની સત્તાને બળે જેટલું ચૂસી શકાય એટલું ચૂસવાના. જેમના હાથમાં કારખાનાં અને જમીનનો વહીવટ આવશે તેઓ અત્યારના વ્યવસ્થાપકોના જેવાજ વિચારના હોઇ, અત્યારે ચાલે છે તેમ, અજ્ઞાન અને ગરીબ માણસોને ના છૂટકે આપવું પડે તેટલું આપીને મ્હોટો ભાગ પોતેજ નહિ પચાવી પડે એવું તમે શા ઉપરથી માની લ્યો છો ? આનો જવાબ એવો આપવામાં આવશે કે "વ્યવસ્થા એવી રાખવામાં આવશે કે આવું બધું કરવું અશક્ય હશે." ઠીક. માણસ જે ભૂમિ ઉપર જન્મ્યો અને જે ભૂમિ ઉપર રહ્યો તેનો તે માલેક છે એવી ઇશ્વરી અથવા કુદરતી રચના કરતાં બીજી કોઈ સારી રચના કોઈ શકે ? છતાં મનુષ્યે આ ઇશ્વિરી રચના પણ ઉથલાવી નાંખવાના રસ્તા શોધી કહાડયા. જે માણસો પોતાના સ્વાર્થના ધોરણે જ પોતાનું જીવન ચલાવે છે તેઓ તો માનવ સંસ્થાઓને બગાડી નાંખવાના હજાર રસ્તા શોધી કહાડશે. બાહ્ય વ્યવસ્થામાં તમે ગમે તેટલા ફેરફાર કરો તેથી માણસની દશા સુધરશે નહિ અથવા સુધરી શકશે નહિ. અને તેથી જ, હે મજુરલોકો, મારી ચોથી અને અતિ મહત્ત્વની સલાહ તમને એ છે, કે બીજા માણસોનો—તમારા જાલીમોનો વાંક કહાડયા વિના તમે તમારી આસપાસ દૃષ્ટિ ફેરવો અને તમારી જાતને જ સુધારો.

તમે જો એમ ધારશો કે જે વસ્તુ તમારી પાસેથી બળજોરીથી લઇ લેવામાં આવી છે તે બીજા પાસેથી એજ રીતે લઇ લેવી એ જરૂરનું અને ફાયદેસર છે; અથવા ભૂલતા લોકોને

અનુસરીને તમે એમ ધારશો કે જાતિ જાતિ વચ્ચેના કલહમાં ભાગ લેવો એ, તથા બીજાએ ગોઠવેલાં મજુરીનાં સાહિત્યો કબજે કરી લેવાં એ જરૂરનું અને કાયદેસર છે; અથવા તમે એમ ધારશો કે સીપાહીની નોકરી કરવી હોય તો, કોઇને નહિ મારવાનો ઇશ્વરનો આદેશ છે તે માનવાની નહિં, પરંતુ તમારા ભાઇઓને મારવાનો તથા તેમના ઉપર બળજોરી કરવાનો તમારા ઉપરીનો આદેશ ઉઠાવવાની તમારી ફરજ છે; અથવા તમને એમ લાગે કે જમીનદારોની જમીન ઉપર મજુરી કરીને અથવા તેમની જમીન ગણોતે રાખીને જમીનની ખાનગી માલેકીમાં રહેલા અન્યાયને ટેકો આપવામાં તમે કશું ખોટું કરતા નથી; તો તમારી દશા દહાડે દહાડે વધુને વધુ ખરાબ થવાની છે અને તમે કાયમને માટે ગુલામ રહેવાના છે.

પરંતુ જો તમે સમજી જાઓ કે તમારા પોતાના સાચા કલ્યાણને અર્થે પ્રભુના આદેશ અનુસાર ભાઇચારાથી જીવન ગાળવું, એટલે કે, પોતા પ્રત્યે જેવા વર્તનની ઇચ્છા રાખીએ તેવું વર્તન અન્ય પ્રત્યે રાખવું, એ સારૂં છે; તો જેટલે દરજ્જે તમે આ સમજી જશો અને સમજ્યા પછી જેટલા પ્રમાણમાં તમે તે આચરણમાં મૂકશો તેટલા પ્રમાણમાં તમારૂં ઇચ્છેલું કલ્યાણ તમને પ્રાપ્ત થશે અને તમારી ગુલામી નાબુદ થશે.

"સત્યને ઓળખો, એ તમને તારશે."

[સમાપ્ત]

આ પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું :

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ